

וינצל מן הפחיתות הנמצא בעוני. וזה ענין משבח העושר כי יגיע ממנו התועלת המגיע מן העושר והוא הגאווה וענות עזות כי האיש אשר איננו בעל עושר לא יקנה רעים ואוהבים עם הגאווה וענות עזות אך יקנה אותם בסבת השפלות הסבלנות וזה הקנין ר"ל קנין החברים לא ימצא לרש כאשר כ' ודל מרעהו יפרד (י"ט ד'). אבל ימצא לאיש אשר יש בידו די ספקו ולא יצטרך לבריות וגם איננו עשיר. ויש אוהב וגו' מלבד הכבוד המגיע מן החברים והאוהבים תמצא בדבר התועלת כי אולי יקר מקרהו שיקנה בתוך מרבית רעיו ואוהביו אוהב נאמן וטוב יהיה לו מאח כי יש אוהב דבק מאח.

י"מ.

א. טוב רש הולך בתומו וגו'. אחר שא' כי יגיע נזק מן העוני ומן העושר בא להכריע איזה יכשר וא' טוב רש הולך בתומו מן העשיר. שיחזיק בשלמות המדות ולא יחטיאה העוני ולא יכשילתו לכבוד הרשעים ולהצדיק החוטאים אע"פ שיגיע בזה מן העוני כי יצטרך לבריות וידבר תחנונים. מעקש שפתים והוא כסיל. טוב הרש ההולך בתומו מן העשיר שהוא עקש בשפתיו ועונה עזות והוא כסיל לאחר שהוא עקש שפתים כסיל יחשב גם אם לא ימצאו עון אשר חטא במעשיו. ובמקום אחר כ' טוב רש הולך בתומו מעקש דרכים והוא עשיר (כ"ח ו') ובכאן הוצרך לכת' והוא כסיל והורות כי העקש בשפתיו כסיל יחשב כמו החוטא בפועל כפיו; ב. גם בלא דעת נפש לא טוב. לפי שדבר על מעלת התמימות וא' טוב רש הולך בתומו למד דעת בענין התמימות ואמר כי אע"פ שיהיה האיש תמים במדותיו ותכן את כח המתאווה מכל טבע מעוות צריך הוא ללמוד דעת וחכמה להסיר מכשול ממעשיו גם כי אין חשיבות לנפש בלא דעת ע"כ אמר נפש לא טוב. ואז"ל (') כי מי שלא למד חכמה ותורה לא יצליח בידו קיום המצות על אופניהם ועל תכונתם והוא דומה לעבד אשר צוה לו המלך לחפות לו חלוק והוא לא חפה חלוק מימיו וכעס המלך על פעולתו כי לא ישרה בעיניו. וכבר הקדמנו לך (') בענין התום והיושר כי יקרא תמים השלם במדות כי אין בנפשו מום ומדה מגונה ואע"פ שלא למד חכמה אך לא יקרא ישר וזולתי חכם לב המכיר את היושר. ואף ברגלים חוטא. לא האיש

(1) לא מצאתי מדרש זה.

(2) עיין לעיל ביאור י"א ב'.

אשר לא למד חכמה לבדו יחטא במעשיו אבל גם האיש היודע דעת והוא אץ
 ברגלים חוטא¹). וענין אץ ברגלים שימהר לעשות העולה על רוחו בלא מחשבה
 ועיון. והנה לב האדם קצר והמשוגה מצויה בו. ע"כ צריך האדם להקדים
 לפעולותיו מחשבה ולהתבונן בינה בכל דבר במתון בטרם המעשה. ויתכן לפי
 גם בלא דעת נפש לא טוב. לא טוב שלא ידע האדם ערך נפשו והשגתו בעבודת
 השי"ת אץ צריך לחפש דרכיו ולחקור תמיד. ואע"פ שהוא תמים במדותיו
 יפשפש במעשיו בכל עת אולי כונתו רצויה ומעשיו אינם רצויין. ע"כ יחקור
 וידע ערך נפשו בחכמתה והשגתה וזריזותה בעבודה. ויזהר באשר התעלם
 ויתקן את אשר עוות וישתדל להשיג באשר קיצר. וא' איוב (ט' כ"א) תם אני
 לא אדע נפשי וגו'. ביאור הענין שלם אני במדותי ומשלתי בתאותי וחקנתי
 כחי המתאזה וידעתי כי לא אחטא מתכוין ולא אטה מדרך שכלי ללכת אחרי
 תאותי אבל אינני מכיר ערך נפשי והשגתה. כי אולי מקוצר שכלי ולפי מיעוט
 השגתי במעשי וזריזותי בעבודה רבו פשע ע"כ באה אלי הצרה הזאת כי ידעתי
 משפטי השי"ת אמת צדקו יחדיו ע"כ אמאס חיי על היותי תמים במדותי ועל
 כונתי לטובה ולא אדע פשעי ולא אבין לעונותי לשוב מהם ללכת במסילת
 ישירים: ג. אולת אדם תסלף דרכו²). בא ענין זה על מה שאמר ואץ
 ברגלים חוטא. כי ענוש יענש האדם כאשר לא יקדים מחשבה ובינה לפעולותיו
 לדקדק במעשיו ולשמור דרכיו מחטא. וכן בא הענין הזה על מה שא' גם בלא
 דעת נפש לא טוב. כי נתחייב האדם לפשפש במעשיו ויחפש דרכיו ויחקור
 וישוב י"י. ע"כ אמר אולת אדם תסלף דרכו כי פשע ולא שת לבו למעשיו ואץ
 בהם גם לא לפשפש במעשיו ולא ידע ואשם לא' מהמצות מהשי"ת ע"כ אולתו
 תסלף דרכו ועד י"י יזעף לבו. יהרהר אחר מדותיו של ה' בבא אליו הצרה
 והוא ידמה ולבבו יחשוב כי לא ימצא לו עון אשר חטא מפני שהוא תמים
 במדותיו ולא יחטא במתכון ואינו יודע באולתו באשר קיצר בעבודה ופשע
 באפס תבונה במעשיו. ויש אשר כונתו רצויה ואין מעשיו רצויין ועל דרך
 הענין שא' איוב כאשר זכרנו: ד. הון יוסיף רעים רבים מי שהעשיר גם
 אם לא היו לו רעים לפני זאת יוסיף אליו ההון רעים רבים כאשר כ' ואהבי
 עשיר רבים (י"ד כ'). ודל מרעהו יפרד. אם היה לו רע וחבר לפני שהתרושש
 יפרד ממנו בענין: ה. עד שקרים לא ינקה. אחר שא' ודל מרעהו יפרד א' כי

(3) ענין לעיל ביאור ד' כ"ו.

(4) ענין שית ב' ב'.

עוד נגע אחד יגיע מן העוני כי מפני עניו יפיח כזבים וכחש בעמיתו בפקדון
 או בתשומת יד ועל דרך מש"כ ופן אורש וגנבתי (ל' ט') ויפיח כזבים וגו'.
 ענין יפיח כזבים האיש אשר ימצא תמיד הכחש והכזב במאמריו ובמבטא
 שפתיו וספור דבריו. וא' כי לא ימלט כי ילכד באחד מכזביו ויתחייב את ראשו
 כי יגיעו נזיקים רבים מדברי הכזבים. והנה על עד שקרים אמר לא ינקה ועל
 מי שיפיח כזבים אמר לא ימלט כי יענש יותר מעד שקרים יען כל היום כזב
 ושוד ירבה. אבל עד שקרים יירא מעונות שקר באחיו לפני ב"ד פן ידרשו
 ב"ד ויחקרו היטב ויעשו לו כאשר זמם. וע"כ אם העיד פעם אחת שקר לא
 ישגה לו. ובסוף הענין הוסיף לבאר היטב כי שיפיח כזבים נענש יותר מעד
 שקרים וא' עד שקרים לא ינקה ויפיח כזבים יאכז (י"ט ט'). והנה כוונת שלמה
 ע"ה להעיר העצל משנתו ולגנות העני והצריך לבריות כי הדל מרעהו יסרד
 ויפיח כזבים: ו. רבים יחלו פני נדיב וכל הרע לאיש מתן. נדיב יקרא המתנדב
 ונותן לפי יכולתו ומסת נדבת ידו וגומל חסד ומטיב לחבריו מעמל נפשו
 וטורח גופו ודורש טוב לבריות ורבים יחלו פניו כי יקו ממנו עזר ותועלת. וכל
 הרע וגו' כל השבח לאיש מתן והוא הנותן מתנות גדולות מרוב עושר ומרוב
 נדיבות ע"כ יצא לו שם. כל הרע מל' למה תריע רע (מיכה ד' ט') וכן איש
 רעים להתרעע (י"ח כ"ד). ויתכן כי איש מתן ונדיב ענין אחד וסוף הפסוק כפל
 ענין תחלתו ובא המקרא הזה להורות התועלת ששיג אדם מן העושר ותכלית
 מעלתו והוא החסד והמתן כי נכון לטרוח ולעשות חיל על הכונה הזאת אם
 ימצא אדם תאות חסד ונדיבות לבו: ז. כל אחי רש שנאהו וגו'. גם פה
 בא להעיר העצל ולהודיע הנזק שייגיע מן הצריך לבריות כי ישנאוהו אחיו כי
 יתראה להם שייגיע בזיון מצד קורבתו. אף כי מרעהו וגו'. אם אחיו ישנאוהו
 כ"ש שירחקו ממנו רעיו שהתחברו אליו לפני מוס ידו כי יאמרו עתה בלבם
 שייגיע בוז וקלון מחברתו והזכיר השנאה על האחים ולא על הרעים כי הרעים
 לא ישנאוהו אבל ירחיקו ממנו ולא יגיעם מעניו בזיון אח"כ. מרדף אמרים.
 מרדף לדבר בפניהם אמרים שאינו ושוקד על דבר כזב וחנופה לרצותם והחנופה
 מדה רעה ומרה כאשר כ' בפה חנף ישחית רעהו (י"א ט'): ח. קונה לב
 אורה נפשו. לפי שהזכיר ענין החנופה וא' מרדף אמרים בא להזהיר על
 קנין המדות הטובות וא' כי מי שאוהב נפשו קונה המדות כי מעלת הנפש לפי
 מדותיה וקנין הלב הוא קנין המדות כאשר כ' ושומע תוכחת קונה לב (ט"ו
 ל"ב). שומר תבונה למצוא טוב. כאשר יתבונן בלבו על דבר תבונה ויחדש
 דבר טוב או ישמענו מזולתו ישמרנו וישים הדבר על לבו וישקוד על זכירתו

להוציאו על מעשהו ומן הדרך הזה יקנה האדם המדות הטובות וימצא טוב ;
 ט. עד שקרים לא ינקה ויפיה וגו'. על השנות הענין הזה ב' פעמים כי
 נכון הדבר להזהיר לעד מאוד על הרחקת הכובים כי אין לו לדובר שקרים
 אחרית ותקוה וכבר הארכנו בזה למעלה (פסוק ה') : י. לא נאווה לכסיל
 תענוג אף כי לעבד וגו'. התענוגים נתנו לאדם לקיים גופו ולהנהיג בריאותו
 ולהרחיב דעתו כי המחשבה ולמוד החכמה צריכין הרחבת דעת ואו"ל גם אלה
 לחכמים דירה נאה ואשה נאה וכלים נאים (ברכות נ"ז) : כי ירחיבו דעת האדם
 ונכון וראוי כי תהיה זאת כונת האדם ורצונו מן התענוגים. והכסיל מתכון
 בתענוגים למלאות תאוותו וגם נמשך בהם אחרי החמור ויתרחק בהם מדרכי
 הנפש החכמה כאשר כתוב וישמן ישרון ויבעט (דבר' ל"ב ט') וכ' פן תאכל
 ושבעת ורם לבבך ושכחת (שם ח' י"ד). ונמשל הכסיל בתענוגים כבהמות
 נדמה כי גם נפש הבהמה אוכלת ושותה. אף כי לעבד משול בשרים. כש"כ
 שלא נאוו לעבד למשול בשרים כי הכבוד דבר יקר מן התענוגים על כן הגנאי
 יותר ונוסף בהנתן הכבוד לאשר איננו ראוי אליו וכאשר יעתק מן הראוי אליו.
 ויתכן לפ' לא נאוו לכסיל תענוג כי הכנעת הנפש ראויה לכסיל להכניע אותו
 ולהשפיל אותו וגאותו והיה התענוג לכסיל הפך מן הראוי לו אף כי לעבד
 משול בשרים כי יש בדבר הפך משנה כי השפלות ראוי לעבד והכבוד לשרים ;
 יא. שכל אדם האריך אפו'. כאשר יאריך אדם אפו ולא יתנקם בעת חמתו
 עד יעבור זעם מעצת השכל היא ולכבוד עצמו ותועלתו יעשנה כי החמה תסכל
 דעת האדם ועוצרת שכלו ואם יבקש להתנקם בעת אפו לא בדעת והשכל יעשה
 מעשיו ויוקש ויפול ממועצותיו ואולי יורה המנהג הזה על שכלו אבל אין להחזיק
 לו טובה עליה על שאיננו מוחל ונושא פשע חברו. ואשר הוא מאריך אפו לתועלת
 עצמו ולכבודו ינהג זה. ותפארתו עבד על פשע. כאשר יעבד על מדותיו וישא
 לפשע חביריו וחטאתם זאת תפארת שלמה וזמדת חסד. האריך מקור והסגול
 תחת פתח ובא כדרך גנון והציל פסוח והמליט (ישעי' ל"א ה') : יב. נהם
 ככפיר זעף מלך. כי גם יהיה כמחריש ולא יגער קשה ידאג האדם ויירא
 מזעף לבו כמו מנהם הכפיר כי לא יתכן לזעף המלך מבלי נזק. ובא המקרא הזה
 לתת אימת מלכות על האדם כאשר או"ל לעולם תהא אימת מלכות עליך (ובחים
 ק"ב). וכטל על עשב רצונו. לא יתכן לרצון המלך מבלי תועלת. וגם אם לא
 יבטיח האדם ולא יודיע כי יש את נפשו להיטיב אליו כאשר לא יתכן לטל

על עשב מבלי תועלת ורמה הרצון באין אומר ואין דברים לטל על עשב שאין בו קול המון כקול המון הגשם: יג. הות לאביו בן כסיל י) ודלף טורד וגו'. מדיני אשה ירעו לאיש מן הבן הכסיל. כי עם רוב שיחו וכעסו על הבן הכסיל אין כעסו טורד אותו מביתו אבל מדיני אשה טורדים האיש מביתו כי לא תוכל הדעת להכיל דבריה ומריכתה כמו הדלף אשר טורד האדם מהבית ולא יכיל לדור בו בעוד שידלוף: יד. בית והון נחלת אבות ומימי וגו'. פעמים רבות יגזרו על האבות להנחיל ביתם והונם לבנים ולבני בנים והנה ינחלום הבנים מצד הזכות שזכו בהם האבות. ומימי אשה משכלת. לא יזכה האדם לאשה משכלת זולתי אם יגזרו מן השמים לתת לו כי לא יגזרו על האבות בחייהם לתת לזרעם אשה משכלת הנה כי אשה משכלת יקרה מבית והון: טו. עצלה תפיל תרדמה. מלבד הנזק הנמצא בעצלה באיחור התחלת הפועל גם בעת הפועל כי הזריז והזהיר במלאכתו יפעל בשעה אחת יותר מן העצל בשתי שעות. עוד נזק אחר תביא העצלה תפיל תרדמה כי החפץ במלאכה יעורר לב האדם עליה והעצל אשר אין לו חפץ בה תוליד עצלותו תרדמה ע"כ לא תצלה מלאכתו ולא תצילהו מעניו. ונפש רמיה תרעב. גם בזרזים ויגיעים להעשיר יש מדה תרושש בעליה כי הנבהל להון ולעשות עושר בחמס ותרמית ואונאה יאבד עשרו בענין רע ותרעב נפשו. הנה העצלה והתרמית שתי מדות אלו ירוששו בעליהן. גם למעלה סמך שלמה ע"ה שתי מדות רש עושה כף רמיה י' ד' נרדם בקיץ. וי"ל כי העצל בראותו כי לא תעשרנו מלאכתו עושה כף רמיה וגם היא תרוששו: טז. שומר מצוה שומר נפשו. החפץ לשמור נפשו ישמור המצות. המצוה שומר נפש האדם כמשי"כ כי היא חייד וארך ימיו (דברים ל' כ') ונא' ויהיו חיים לנפשך. אז תלך לבטח דרכך (ג' כ"ג) בזה דרכיו יומת. הבזה דרכיו ולא יחוש ולא ישים אל לבו לתקן אותם יומת. ויש תקוה לחוטא שאינו שומר מצוה ממנו. כי החוטא שאינו שומר מצוה ואינו שומר נפשו לבו ידע כי יחטא ואשם ואם יגבר יצרו עליו היום אולי השי"ת יאריך אפו ולא ימהר לשלחו ביד פשעו ויכבוש עוד החוטא יצרו וישוב מדרכו. אבל הבזה דרכיו שלא יחוש לתקן מדותיו וידמה בעיניו כי אין נזק המדות זולתי מן הפעולות ימות באפס תקוה אחר שאינו מכיר ברעת המדות. ולא יתכן לבעל המדות הרעות שימלט מן הפעולות הנשחתות. והשנית כי הפעולות (צ"ל המדות) הרעות עצמן נתעבות כמשי"כ תועבת י"י כל גבה

לב (ט"ז ה') תועבת י"י שפתי שקר (י"ב כ"ב). הנה הודיענו במקרא הזה כי אין תקוה לבחזק דרכיו והוא רע מאשר איננו שומר מצוה. ובמקום אחר הודיענו כי אין תקוה לשונא תוכחת והוא רע מעוזב אורח שנ' מוסר רע לעוזב אורח ושונא תוכחת ימות (ט"ז י'): יו. מלוה י"י חונן דל' וגמולו וגו'. כי ישלם שכרו בעוה"ז ויפרע לו הלוואתו. משל ללוה שהוא משלם למלוה. וגמולו ישלם לו. אע"פ שפרע לו הלוואתו לא יחדל לשלם לו גמול המצוה כשאר המצות שמשלם שכר פעולתם לעוה"ב וזהו שאז"ל יש לצדקה קרן ופירות ואדם אוכל פירותיהם בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב (פיאה א' א'). ולא יתכן לפ' וגמולו ישלם לו כי הוא ביאור על מה שא' מלוה י"י חונן דל' והגמול הוא פרעון ההלוואה כי פרעון ההלוואה לא יקרא גמול לפי שהוא משיב לו את שלו אך אם הגמול הלוה חסד למלוה על אשר הלווה ועשה רצונו לזאת יקרא גמול: יח. יסר בנך כי יש תקוה ואל המיתו וגו' אל תאמר נואש בראותך כי הוא קשה לב לקבל מוסר כי אין תקוה אבל יש תקוה כי תשחרנו מוסר תמיד תקוה לתועלת ותבטח כי השג תשיג. ואל המיתו אל תשא נפשך. אל ירע לבבך ואל תחמול לקול בכיו למשוך שבטך למען זאת. המיתו בשקל שביתו. בכיתו. ושרשו המה: יט. גדל חמה נשא ענש. אע"פ שהזהיר שלא תחמול לקול בכיו אבל אם אתה גדל חימה ובעל כעס תשא עונש עליו אם תכנו יותר מן הראוי ותשא עליו חטא כמו שתענש על איש נכרי. כ"א תציל ועוד תוסיף. ככה יאות לך לעשות שתציל אותו מידך בעת חמתך פן תוסיף להכותו על הראוי מכה רבה ועוד תוסיף כי יעבור זעמן. כ"א תציל על דרך כי אם כה תעשו להם (דברים ו' ה'): כ. שמע עצה וקבל מוסר למען תחכם וגו'. במקראות שלמעלה הזהיר את האב להוכיח את הבן ועתה יזהיר את הבן לשמוע עצה ולקבל מוסר. למען תחכם באחריתך בעודך נער באחריתך ע"י המוסר. כי ראוי לאדם לחשוב מנעוריו באחריתו למען ישוב באחריתו ואל יאמר אשבר עד אשר אגדל ואז אכין לבי לעבודת אלהי כי לא ידע האדם את עתו כאשר כ' אחריו רבות מחשבות בלב איש ואז"ל שוב לפני מיתתך (אבות ב' י'). והוסיפו לבאר דבריהם וא' וכי יודע האדם באיזה יום ימות אבל ישוב היום אולי ימות למחר וכמשפט הזה יעשה דבר יום ביומו ונמצאו כל ימיו בתשובה וכ"כ בכל עת יהיו בגדיך לבנים (קה' ט' ח'): כא. רבות מחשבות

(7) עיין ר' בחי פ' ואחנן וביאור פ' אבות ב' י"ד.

(8) עיין ש"ת ב' ל"א.

בלב איש. כבר פירשנו כי בא המקרא הזה לתת טעם לאשר למעלה למען תחכם באחריתך. ועצת יי היא תקום. מלשון יעץ ומי יפר (ישעי' י"ד כ"ז) ועניינו גזר אומר: כב. תאות אדם חסדו. תאות. עניינו הנזי והחמדה מלשון נאז לחיך (שיר א' י') שענינו נחמד והוא מבנין נפעל בשקל נעשו נבנו. וביאור הענין. תפארת האדם וחמדתו חסדו כי יחמדו בני אדם בעל החסד ויהללו וטוב רש מאיש כזב') וגם אם ירבה חסדים ובא על דרך הקיצור, כי בעבור שהוכיר תאות אדם חסדו אל תאהב לגזול ולחמוס ולעשות חסד כי על איש כזב ועושה חסד וכמוהו טוב ממנו רש הולך בתומו ופי' מעקש שפתיו אע"פ שהוא עשיר כאשר פי' ואז"ל בדרך משל על הענין הזה הזונה שמונה בתפוחים ותחלק לחולים" (כג. יראת יי לחיים ושבע ילין. לא יתאוה תאוה. כי בעל היראה כל מחמדי עין נגדו כאין. לא יחמד זולתי יראת השי"ת ועבודתו והוא תענוגו ועדונו כמו שנא' כמו חלב ודשן תשבע נפשי (תהלים ס"ג ו'). ונקראת הנפש החכמה רוח לפי שאינה מתאוה כאשר כתוב למען ספות הרוה את הצמאה (דברים כ"ט י"ח). כל יפקד רע. לא יגזרו רע עליו מן השמים וכענין שכ' בשש צורך יצילך (איוב ה' י"ט). באור הענין אע"פ שיגזרו גזירה על גוי ועל אדם יחד הצדיק יגצל ממנה וכ' משמועה רעה לא יירא (תהלים קי"ב ו'). ואולי בא ענין הפסוקים על ענין איש כזב שהוכיר למעלה שהוא גזול וחומס לתאות עושר שיכבדוהו הבריות ויצטרכו לחסדו: כד. טמן עצל ידו בצלחת. דרך הס' הזה כאשר יוכיר ענין היראה ידבר על העצלה וכן כאשר יוכיר ענין החכמה לפי שהיראה והחכמה צריכות זריזות וגבורה ואז"ל זריזות מביאה לידי נקיות (ע"ז כ'). וענין מליצת הפ' הזה כי העצל כאשר יעשה פעולה לא יכלנה ותבין מזה לענין היראה כי העושה מצוה ולא ישרים מלאכתה יקרא עצל במלאכת שמים ואז"ל מי שהתחיל במצוה אומרים לו גמור" (כח. לץ תכה ופתי יערים. אע"פ שאין תקוה ללץ בתוכחת ולא בשבט ראוי ליסרו ולהכותו כי עבר תורות וחלף חוק למען יווסרו השומעים ויערימו הפתאים וכענין שכתוב והנשוארים ישמעו וייראו (דברים י"ט

9 הגירסא בכ"י H: מאיש כזב: אל תאהב לגזול ולחמוס לעשות חסד בעבור שיחמדון בני אדם ויהללון כי טוב רש מאיש כזב, גם ירבה חסדים ובא על דרך הקצור, כי בעבור שהוכיר תאות אדם חסדו יש להבין כי על איש כזב ועושה חסד דבר וכמוהו על דרך הקיצור טוב רש הולך בתומו. ופירושו מעקש דרכים אע"פ שהוא עשיר כאשר פירשנו (משלי י"ט א') ואז"ל.

(10) ראה במדרש קהלת רבה ד' ט': נעמה בחזקתו מלגה לבישיא.

(11) מי שהתחיל במצוה הוא גומרה (מדרש רבה מסות פ' כ"ב).

(כ). והוכיח לנבון י'. לא מאשר תוכיחנו ובלבד יוסר ויוזהר בדברים אחרים בסבת הדבר אשר הזהרתו עליו ויבין במעשיו ויחפש דרכיו ויחקור בראותו כי נכשל בדבר אחר ויירא לנפשו אולי יקרהו עון ומכשול כמו כן בדברים אחרים: כו. **משדד אב יבריא א.א.** לפי שדבר למעלה על התוכחת יזכיר עתה את אשר יקרה את האב ואת האם מחשון שבטם ולא יוכיחו בנם. כי כן מביש בחסרון דעתו ומחפיר בסכלות מעשיו משדד אב ויבריא א.א. וענין משדד שישחית וישדד נכסיו ואמר יבריא א.א. אין הסכלנות מצויה בנשים כמו באנשים ע"כ תברח מפניו ולא תוכל שאת: כז. **חדל בני לשמוע מוסר לשנות מאמרי דעת.** כדמות מקרא מסורס הוא וסדר משמעו: חדל בני לשנות מאמרי דעת למען שמוע מוסר לשמוע בעבור שמוע כמו אמרי לי אחי הוא (בראשית כ' י"ג). וביאור הענין. אם חפצת בחכמה ואהבת ללמוד מוסר חדל לשנות במעשיך מאמרי דעת למען תשמע המוסר ותתבונן בה. השמיעה היא הבינה מלשון לב שומע (מלכים א' ג' ט') ובא הפסוק הזה ללמד דעת כי מי שישגה במעשיו ומדרך החכמה לא יתבונן ולא יאזין עד תבונתה כי לא תישר בעיניו ולא תשפר עליו ולא תערב לנפשו אחרי אשר מעשיו הפך מהחכמה ומן המוסר ועל דרך מה שכתוב יראת יי ראשית דעת (א' ו') על כן ידבר במקרא הזה על הבן החפץ בחכמה ובמוסר והוא אחוז בסכלות כענין שכתוב לקנות חכמה ולב אין (י"ז ט"ז) והזהיר אותו שיעזוב דרך הכסילות ויחדל לשנות במעשיו למען שמוע מוסר וחכמה. ויש לפרש כי הפסוק הזה מוסב על הענין אשר הזכיר למעלה וביאורו חדל בני לשדד אביך ואמך ולהחפירם חדל מזאת כדי לשמוע מוסר וחדל לשנות מאמרי דעת. ויתכן לפ' חדל בני לשמוע מוסר לשנות במוסר ההוא מאמרי דעת כ"א יוכיחוך לשנות מאמרי דעת אל תשמע ואל תאבה כי הרשעים הבוחרים בדרך הרע מייסדים הבנים מלכת בדרך טובה כש"כ ומוסר אוילים אולת (ט"ז כ"ב). והנה יש רשעים מכירים חטאם ויצרם יגבר עליהם ויש רשעים שיחברו הרע והנצחון והעזות ותן הנה מדות משובחות בעיניהם ויגדלו בניהם על המדות ההם וכ"כ אנשי דמים ישנאו תם (כ"ט י') וכ' ותועבת רשע ישר דרך (כ"ט כ"ג): כת. **עד בליעל יליץ משפט.** ענין יליץ משפט יטעון וילמד חובה מלשון אם יש עליו מלאך מליץ (איוב ל"ג כ"ג) יליץ אשם (י"ד ט'). וביאור הענין האיש אשר יליץ משפט שהוא מלמד חובה על בנ"א בכל עת ומכריע אותם לכף חובה עד בליעל ר"ל כי מן המדה ההיא יבוא להעיד

שקר ויגרע או יוסיף על מה שיראה בסבת נטות חפצו אחר חיוב חברו. ופי רשעים יבלע און. יבלע ויסתיר מלשון איש כי יבולע (איוב ל"ז כ') שענינו (כי יסתיר). וביאור הענין כי הרשע והוא בעל עבירות בפועל מפני שיצרו גובר עליו ולא יביאנו לעדות שקר באחיו אבל דרכו בהפך (מזה) כי אע"פ שידאא און לא יגיד (כי לא) טוב בעיניו שיוכיחוהו בנ"א על כל דבר פשע ויבערו הרע פן ילכד גם הוא על אחת מכל אשר יעשה לאשמה בה. והנה השני המדות האלה רעות מדת הרשעים המסתירים און וחמס אשר יראו מדת המליץ משפט רעה יותר כאשר יורה המקרה הכ' אחרי זה והטעם כי מדת המליץ משפט תביאנו לידי עדות שקר שהיא הקשה בעבירות כי בעדות שקר תשחת ארץ. ויתכן לומר ופי רשעים יבלע און על דרך שא' איוב אם תמתיק בפיו רעה (איוב כ' י"ב): כט. נכוננו ללצים שפטים ומהלמות לנו כסילים. בא להבריע על שתי המדות הרעות אשר הזכיר איזה רעה מחברתה והם מדת המליץ משפט רעה יותר כאשר ביארנו למעלה. ע"כ א' נכוננו ללצים שפטים ר"ל נכונים וראויים משפטי מות שלא ישחיתו העולם במדתם הרעה והשנית כי אין תקוה לבעל הלשון שישוב בתוכחת מדרכיו אחרי ההרגל כי אין הלשון ברשות האדם אחר שהרגיל אותו ולמדו לדבר על פי תאות לבו והעולה על רוחו אך יש תקוה לרשע שיכניע יצרו ע"כ א' מהלומות לנו כסילים כי ראוי להלום אותם במכות גדולות כי יש תקוה שיכניע הרשע יצרו וימשול באבריו ומעשיו וירחיק האון ויעיד עליו אם עשהו אחר. נכוננו עבר מבנין נפעל כמו והממלכה נכונה מיד שלמה (מלכ' א' ב' מ"ו) וענינו הודעו והוכנו בדיני שמים ללצים שפטים. והנה המליץ משפט יקרא לץ כי כל האיש אשר ילמד לשונו לדבר על פי תאות נפשו לא יעצור בו לבלתי ידבר דברים שאינם מהוגנים יקרא לץ. שפטים ענינו משפטי מות מלשון את ארבעת שפטי הרעים (יחזקאל י"ד כ"א) ושופטים עשה בה (שם כ"ג י').

כ.

א. לץ היין הומה שכר וכל שגה בו לא יחכם. לץ איש היין הומה איש שכר כמו ואני תפלה (תהלים ק"ט ד') שהוא איש תפלה ולפי שדבר על הלצים וא' נכוננו ללצים שפטים בא עתה להודיע אחת מן הסבות המולידות באיש מדת הלצנות כדי שיוזהר האדם מן הסבה והיא אחרי שהיא סבה לדבר רע כמו זה וא' כי איש היין הוא לץ. תולדות היין לפרוק עול הלב והליצנות תוא מריקת העול ע"כ נמשך אחר היין לפרוק העול מפעל לבב וישלח לשונו לכל את

נפשו ולדברי שחוק ולעג וקלס וכ' ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם (ישעי' כ"ח כ"ב). והנה מדה כנגד מדה. לפי שהמתלוצץ פורק עול ומנתק מוסרות. הומה שכר וגו'. שלשה דברים חזקיר במדת איש היין והשכר. וגם בעת שלא יתלוצץ על בניא הוא הומה ובעל דברים וכל המרבה דברים מביא חטא וגם לא יצליח בחכמה כי היין ישחית הדעת ע"כ כל שוגה לשחות יין תמיד שלא במשפט ומדה לא יחכם: ב. נהם ככפיר אימת מלך. יש לאדם לירא מאימת מלך אע"פ שלא יגער באדם כמו מנהם האריה. מתעברו חוטא נפשו. מי שמתעבר עמו המלך פושע וחוטא בנפשו ואל יאמר בלבבו כי הוא אנוס לא עלתה על לב שיתקצף המלך ויתעבר על דבר כזה אך פושע קורא לו. כי ראוי לאדם שיחיל לאימת המלך ולא ידבר לפניו וזולתי דבר ברור כשמש שלא יקשה בעיני המלך. וגסמך המקרא הזה לענין לץ היין כי אין ראוי לאדם לדבר לפני המלך אחרי שזה בטרם יצא היין ממנו ואז"ל איהו שתוי כל שיכול לדבר לפני המלך (עירובין ס"ד). מתעברו מתעבר כמו ויחלמוני חנם (תהלים ק"ט ג') כמו גלחמו בי ר"ל האיש אשר יתעבר עמו המלך. ולא יתכן לפרש האיש המתעבר עם המלך חוטא נפשו כי זה כדבר שאין צריך החכם להשמיעו כי הכל ירעהו: ג. כבוד לאיש שבת מריב. כאשר שני אנשים נצים המקדים מהם להחריש ולהמנע מן הריב הוא הנכבד. ואז"ל כי בא"י בראותם שני אנשים נצים ומקדים אחד מהם להחריש ויושב מן הריב היו אומרים עליו כי הוא המיוחס (ו כל אויל יתגלע'). כל אויל יתגלה ויכירו מדותיו בעת ריבו וכן אז"ל בג' דברים אדם ניכר בכוסו ובכיסו ובכעסו (עירובין ס"ה) וגם זה גסמך לענין לץ היין הומה שכר כענין בכ' למי מדינים למי שיש (כ"ג כ"ט): ד. מתורף עצל לא יחרש' ושאל וגו'. בא להעיר בני אדם על מדת הזהירות שלא יתרפה אדם מן המלאכה מפני הקור או מפני החום לאמר יעבור הזמן ואשוב למלאכתי. כי אם כה יעשה פעמים רבות תשבת המלאכה באשר ירפה ולא תמצא השבה לאבידתו כגון מי שיחדל לחרוש מפני החורף חזמן החורף הוא עת החרישה והוא גמנע מן החרישה בעבור הקרירות נמצא שחדל לחרוש ע"כ ישאל בקציר ואין. ואז"ל בענין זריוות החכמה אל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה

(1) ש"ת ב קע"ו.

(2) עיין קדושין ע"א ע"ב: בני מערבא כי מינצו כי תרי בהוי הדדי חזו האי

דקדים ושחיק אמרי האי מיוחס טסי.

(3) עיין ש"ת א', ל"א.

(4) עיין ביאור אבות דף ה' ע"ב ור' בחיי ט' ראה.

(אבות ב' ו'): ה. מים עמוקים עצה בלב איש. בא להודיע כי לא תמצא העצה הנכונה באדם ולא תגמר אליו הדעת הברורה וזלתי במחשבה מתונה והשתונן הכליות כאשר לא ישיג האדם לשתות מן העמוקים וזלתי בחבל ודלי. והנה זה להרחיק מדרך הבוטחים על מחשבתם והעולה על רוחם בלא מתן ועיון מערכי לב כי לא ישיג האדם לראות הנכונה וזלתי אחר צומק המחשבה וחקור הדעת'). ולפי שדבר למעל על העצלה בענין המלאכה בא להרחיק ג"כ העצלה בענין המחקר והעיון: ו. רב אדם יקרא איש חסדו. רוב בני אדם יכריזו כ"א מהם על חסדו ויודיע לרבים מעשה צדקותיו. יקרא יכריז ויודיע וכן ושמן ימינו יקרא') (כ"ז ט"ז). ואיש אמונים מי ימצא'). איש אמונים הוא המכסה צדקותיו ומסתיר חסדיו כענין שנ' מתן בסתר יכפה אף (כ"א י"ד) ונאמר והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו' ח'). ויקרא איש אמונים') מכסה דבר. והשנית לזאת יקרא איש אמונים כי כעבד נאמן לאדוניו לקיים מצותיו לכל אשר צוהו. לא יחליף ולא ישנה דבר כענין שנ' ציר נאמן לשולחיו (כ"ה י"ג). והנה שלמות מצות החסד ומעשה הצדקה בהסתירה ובכסויה שלא להתפאר על המקבל המתנה והחסד ושלא להבלימו והשנית שלא להתגדר במלאכתו כענין שאז"ל בענין עסק התורה אל תעשנה עטרה להתגדר בה') (אבות ד' ג'). והנה לאיש זה שלמות למצותיו והשלמות הוא התמימות ע"כ ישבח התמימות בפסוק הבא אחריו: ז. מתהלך בתומו צדיק. לפי שהכיר למעלה רב אדם יקרא איש חסדו והנה האיש ההוא איננו מתהלך על דרך השלימות והתמימות במצות ע"כ א' כי הצדיק מתהלך בשלימותו ותומו ועשה המצות כתקונם וכמאמרם ליראה את השם ית' ולאהבתו לא להתגדר ולהתפאר. והודיענו כי אין האיש צדיק עד שיתהלך בתומו בעבודת הבורא ית'. אשרי בניו אחריו. הצדיק המתהלך בתומו הוא המזכה לזרעו אחריו אבל העושים את המצות להתגדר ולהתפאר אע"פ שיקחו חלקם הראוי לתת להם אינם מן הצדיקים שהבירית כרותה להם ולזרעם וכ"כ ביראת יי' מבטח עוז ולבניו יהי מחסה (י"ד כ"ז) כי בבעל היראה מזכה לבניו אחריו. ואז"ל עושה חסד לאלפים לאוהביו לעושים מאהבה ושומרי מצותיו

(5) עיין ש"ת ג' צ"ו בענין בדיקת הסכין.

(6) עיין ביאור י"ח ו'.

(7) עיין ביאור י"ג י"ז.

(8) בש"ת ג' קפ"ו: וכבר הקדמנו לך עיקרים בדרכי איש אמונים וכי ומה

יסודות הנפש.

(9) הגירסא בפי אבות לר' יונה היא: להתגדל בה.

לאִלֵּף דֹּר לְעוֹשִׁים מִירָאָה (סוּטָה ל"א א'). עוֹד אֲשַׁכִּילֵךְ בִּינָה בַּעֲנִין וּמִקְרָא הַזֶּה. הִנֵּה יָדוּעַ כִּי הַצִּדִּיק הוּא הַזֹּהִיר מִן חֲטָא וְאוֹחוֹ בְּכַשְׁרוֹן הַמַּעֲשִׂי וְאַחֲרֵי שִׁישְׁתָּדֵל לְתַקֵּן בַּמְדוּת נַפְשׁוֹ וַיִּגְרַשׁ מִקְרֵב לְבוֹ הַקְּנָאָה וְהַתְּאוּהָ וְאַהֲבַת הַכְּבוֹד וַיִּגִּיעַ לַמַּעֲלָת הִירָאָה וּבִטְחוֹן יִקְרָא תַּמִּים ע"כ כ' אִישׁ צָדִיק תַּמִּים הִיָּה (בְּרָאשִׁית ו' ט') כִּי אַחֲרֵי מַעֲלַת הַצִּדִּיק יַעֲלוּ לַמַּעֲלָת הַתַּמִּימוֹת. וְהִנֵּה הוֹדִיעֵנו בַּפֶּס' הַזֶּה כִּי הַצִּדִּיק אַע"פ שֶׁלֹּא הִגִּיעַ לַמַּעֲלָת הַתַּמִּימוֹת אֲכָן מִתְּהַלֵּךְ הוּא בַּמַּעֲשִׂי בְּתוֹמוֹ כִּי יַעֲשֶׂה הַמַּצּוֹת עַל דֶּרֶךְ הַשְּׁלֵמוֹת וְתַהֲיִינָה פְּעוּלוֹתָיו עַל נְתִיב הַתַּמִּימוֹת. וְלִשּׁוֹן מִתְּהַלֵּךְ נּוֹפֵל עַל הַפְּעוּלוֹת וְכֵן הוֹלֵךְ בִּיּוֹשְׁרוֹ יִרְאֵי (י"ד ב'): גַּם יֵל מִתְּהַלֵּךְ בְּתוֹמוֹ צָדִיק אַע"פ שֶׁלֹּא הִגִּיעַ לַמְּדֻרְגָּת הַתַּמִּימוֹת מִרְגִּיל הוּא אֵת נַפְשׁוֹ בַּמְדוּת הַתַּמִּימוֹת ע"כ לֹא יִתְגַּדֵּר בַּחֲסִדּוֹ וְלֹא יִתְפָּאֵר בַּמַּעֲשִׂי צִדְקוֹתָיו: ה. מֶלֶךְ יוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא דִין מְזַרְהָ בַּעֲיָנָיו כָּל רַע. כֹּאשֶׁר יוֹשֵׁב הַמֶּלֶךְ עַל כִּסֵּא דִין מְזַרְהָ כָּל רַע וְרַע בַּסְּקִירַת עֵינָיו וּבַהֲבִטְחָתוֹ כִּי יִירָאוּ מִמֶּנּוּ מִן יִכִּיר בְּרַעוּתֵיהֶם וּבַתְּרַמִּיתָם אַחֲרֵי שֶׁהוּא חָכֵם וְאוֹהֵב וְדִין וְהַיּוֹשֵׁר וְהַיּוֹכֵל בִּידוֹ לַעֲשׂוֹת בְּרָעִים מִשְׁפָּט. וְעֵינָיו הַפֶּס' הַזֶּה דִּבֶּק אֶל הַפֶּסוּק שֶׁל אַחֲרָיו כֹּאשֶׁר נִבְאָר: ט. מִי יֹאמֵר זְכִיתִי לְבִי" וְגו'. אִם הָרַעִים יִרְאִים וְזוֹחֲלִים מִהֲתִרְאוֹת לִפְנֵי מֶלֶךְ בּוֹרֵד בִּשְׁבָתוֹ עַל כִּסֵּא דִין מִפְּנֵי שֶׁהוּא חָכֵם וִירָא חֲטָא וְאוֹהֵב הַיּוֹשֵׁר וְהַיּוֹכֵל בִּידוֹ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט אִיךְ לֹא יִירָאוּ הַנִּבְרָאִים מִלִּפְנֵי הַבּוֹרָא ית' שֶׁהוּא בּוֹחֵן לֵב וְחוֹקֵר כְּלִיוֹת וְאִיךְ לֹא יִבּוֹשׁוּ מִלִּפְנֵי עַל מְדוּתֵיהֶם הָרַעוֹת וּמַחֲשִׁבוּתֵיהֶם אֲשֶׁר לֹא טוֹבוֹת כִּי מִי יֹאמֵר זְכִיתִי לְבָבִי וְלֹא נִשְׁאַרָה בִּי מְדָה רַעָה וּבִכֵּן טִהַרְתִּי מִחֲטָאִי כִּי אַחֲרֵי שִׁיזַכָּה הָאָדָם אֵת לְבוֹ לֹא יִטְהַר מִחֲטָאוֹ" כִּי עוֹנֵשׁ יַעֲנֵשׁ הָאָדָם עַל מְדוּת הַלֵּב הָרַעוֹת כִּי הַשִּׁי"ת לֹא יַחְפוֹץ בַּבְּעַל הַמְּדוּת הָרַעוֹת. וְהַשִּׁנִּית כִּי הַמְּדוּת הָרַעוֹת יוֹלִידוּ הַפְּעוּלוֹת הַנִּשְׁחָתוֹת. וְהִנֵּה לִשּׁוֹן מִי יֹאמֵר זְכִיתִי לְבִי יוֹרָה כִּי אֵין רְאוּי לָאָדָם לְבִטּוֹחַ בַּנַּפְשׁוֹ וְלִהְיוֹת בַּעֲצָמוֹ שִׁיזַכָּה לְבוֹ וְטִהַר וְקִדְּשׁוּ מִן הַמְּדוּת הָרַעוֹת הַנִּמְצָאוֹת בּוֹ מִתּוֹלְדָתוֹ. לִכֵּן רְאוּי לוֹ שִׁיפְחֹד תַּמִּיד מִלִּפְנֵי הַשִּׁי"ת הַצּוֹפֶה מַחֲשִׁבוֹתָיו: י. אֲבָן וְאֲבָן אֵיפָה וְאֵיפָה תּוֹעֵבַת יִי וְגו'. אַחַת גְּדוֹלָה וְאַחַת קְטָנָה וְלִיקַח בַּגְּדוֹלָה וּלְמַכּוֹר בַּקְּטָנָה תּוֹעֵבַת יִי גַם שְׁנֵיהֶם עוֹנֵשׁ הַגְּדוֹלָה יוֹתֵר עַל עוֹנֵשׁ הַקְּטָנָה כִּי עוֹנֵשׁ הַלּוֹקָח גְּדוֹל בַּהּוֹנוֹת הַמוֹכֵר כֹּאשֶׁר אִמְרוּ" כֹּאשֶׁר לִקְחַת קִנְיָת וְכֹאשֶׁר מִכְרַת אֲבֹדַת קִנְיָנֶךָ (ב"מ נ"א) עַל כֵּן אִמְר

(10) עֵינָיו ר' בַּח"י עֵרַךְ: עֲצֵרַת.

(11) H: מַחֲטָאוֹ שִׁכְבַּר עֲשֶׂה.

(12) H: כֹּאשֶׁר אִמְרוּ הַמוֹשְׁלִים.

כי יענש גם") על הקטנה. ויש לפרש כי אונאת אבן ואבן גדולה מאונאת איפה ואיפה כי יוכל האדם להסתכל ולהתבונן בעומק חלל האיפה ולהבין שיעורה על כן אמר גם שניהם כי יענש גם על איפה ואיפה. ופירשו ז"ל שכתוב בתורה לא יהיה בכיסך אבן ואבן גדולה וקטנה בא הכתוב ללמד שהוא עובר עליו משעת עשייה אע"פ שלא נמרד בהן ולא הונה בהן. ועל כן הובא בכאן הענין הנה לפי שדבר למעלה על זכות הלב. והנה הביא מופת כי הלב אשר בו המדות הרעות אין לשם חפץ בו כי הוא נכון למועדי רגל בעליו ולהכשילו במפעליו כי משרשי המדות יפרו ענפי החטא כענין שכתוב פן יש בככם איש או אשה שורש פורה רשע ולענה (דברים כ"ח י"ג). והנה יתעב השם האיש אשר בידו עון אבן ואבן הרעות אע"פ שלא חטא בהן מפני שמומנת להכשיל ולהחטיא ולא יתכן שיטהר מחטאתו עמהן. והשנית כי אבן ואבן תועבת השם מפני שנתכון לעשות בהן עול אע"פ שלא חטא בהן אי"כ האדם נתעב על כונת לבו הרעה ומדותיו הרעות. והנה בג' מקומות") נכתב הענין הזה בספר הזה וכל אחד ילמד ענינו וכי לא הוצרך בספר הזה לכתוב מצות והאזהרות הכתובות בתורה אם לא יחדש טעם או מופת בדבר והמקראות האלה נסמכו לענין תמימות הלב שהוזכר למעלה: יא. גם במעלליו יתנכר נער יתנכר מלשון ויתנכר אליהם (בראשית מ"ב ז') וכל שהוא מענין הכרה יבוא לעולם או מבנין הפעיל או מבנין נפעל ומענין ההתנכרות שהוא הסרת ההכרה והסתרתה יבא מבנין התפעל וביאור הענין אמר ראה גם ראה כמה גדול כח הלב ותקון המדות לאדם החכם ולשמרו ממכשלת הפעולות. כי הנה האדם זך הלבב ופעלו ישר כשיגדל מפני שהכח המתאווה אשר בו נמשכת אחרי הנפש החכמה ושומעת לקולה גם בימי נעוריו היה מתנכר מן הנערות במעלליו ולא היו נכרים סמני הנערות בתנועותיו אע"פ שתולדות הנערות להתנהג בדרכי השחוק והשמחה למאן קבלת העול וגם כחות כלי השכל אינם נגמרים ושלמים בימי הנערות עד שיקרב אל ימי הנערות(?) המעט הנמצא בו מן השכל היה מנחהו בדרך ישרה ומונע אותו מדרכי הנערות מפני זכות הכח המתאווה אשר בו שהוא שומע אל הנפש החכמה ונוטה אחריה כי טוב מעט השכל עם המשך הכח המתאווה אחריו לישר הפועלים ולכשרון המעשים משפע השכל אם תסור ממנו הכח המתאווה ולא תכנע אליו כי התאווה מעצמת עיני השכל עד שלא יפקח עיניו לראות הדרך לא טוב אשר

(13) H : על כן אמר גם שניהם כי יענש גם.

(14) והם הפסוקים י"א א' ; ו' כ"ב

יחיצב עליו כאשר תסיתו התאוה ללכת בו. ובא הענין הזה לשבח זכות הלב לתקון המדות ונסמך למה שהזכיר מי יאמר זכיתי לבי: יב. **און שומעת ועין רואה יי עשה גם שניהם: יג. אל תאהב שנה פן תורש וגו'.** הנה הפסוק הזה של און שומעת הוא טעם. לאשר יזהיר עליו בפסוק של אחריו אל תאהב שנה פן תורש. הנה השי"ת נטע און באדם ויצר עין ולמה בני אדם תפריעו האיברים האלה אשר יצר ממעשיהם כי יצר עינים לראות ולהתעורר ולאחז בחכמה ולהחזיק במלאכה ולא יאחזוהו ימי עוני. וכאשר יישן האדם יותר מן הצריך והראוי לו הנה משבית מלאכת האיברים אשר בה על כן אל תאהב שינה פן תורש. וזה שהזכיר עין רואה ולא הזכיר יד פועלת ורגל מהלכת מפני שהיד והרגל אינם פועלות בכל עת אבל מוכנות לפעול כשיצטרך. אכן העין פועלת ורואה בכל עת והנה בעת השינה בטלה ממלאכתה. ועל מדת האוזן לא הוצרך עתה להזהיר שכבר הזהיר למעלה ואמר מאור עינים ישמח לב און שומעת תוכחת חיים (ט"ו ל') כאשר פירשנום במקומם. ומה שהזכיר בפסוק של מעלה יי עשה גם שניהם. ביאור גם שניהם. כי מעלת האוזן יתרה על מעלת העין כאשר פירשנו בפסוק מאור עינים: יד. **רע רע יאמר הקונה י** ואחל לו וגו'. גם אחרי כן אשר יוכה במקחו יגנה ויפחית ערך המקח בפני המוכר. ואחל לו. כאשר ילך לו ויצא מלפני המוכר יתהלל וישתבח במקחו וענין הפסוק הזה דבק אל הבא אחריו. טו. **יש זהב ורב פנינים י** וכלי יקר שפתי דעת. כלי יקר מכל כלי זהב ופנינים שפתי דעת. כי הדעת יקרה מן הזהב והפנינים. על כן כלי הדעת יקרים מכל כלים וכלי דעת הם שפתי דעת י" ר"ל כאשר ירגיל האדם שפתיו שלא ידבר דבר עד אשר ישקלנו במאזני הדעת והמוסר. ויביא הענין הזה על דבר הקונה המגנה והמפחית המקח בפני המוכר אחר שיקנהו אע"פ שיודע כי ערכו יותר מן הכסף אשר נתן בו. ואין זה מדרך הדעת כי למה יכזב האדם ללא צורך וידבר שקר ללא תועלת. והנה מקחו בידו ומה יועיל כי יפחיתוהו ויכזב חנם ויגנוב דעת המוכר ללא עזר וללא הועיל כי השקר נתעב על כן אין להשתמש בו בדבר שאינו מעלה ומוריד, אכן לפני המקח דרך העולם להפחית המקח שיתרצו המוכר והלוקח זה לזה. ועוד יש רוע המוסר בהפחתת המקח אחרי שלקחו כי טוב בעיני המוכר כשייטיב המקח בעיני בעליו:

15 עיין מירושו למעלה בביאור ג, ה.

16 עיין כד הקמח ערך רשות י.

17 עיין ש"ת ג' רכ"ט.

טו. לקח בגדו כי ערב זר ובעד נכריה וגו'. יש לפרש לקח מקור בשקל כשכב אדוני המלך (מ"א א' כ"א). ובעד וכו' חבלהו. משכנו מלשון חבול ישיב רשע (יחזק' ל"ג ט"ו) והם על שני משקלים חבול תחבול (שמות כ"ב כ"ה) ולפי הפירוש הזה אין כל חדש תחת ענין הפסוק הזה. והנכון לפרש לקח צווי וחבלהו מן טמון בארץ חבלו (איוב י"ח י'). וביאור הענין לקח בגד הערב ומלבושו כי אין לו לשלם ואל תחמול עליו כי ערב זר ובטח על איש לא הכיר ולא ידע והוא נסכל ופשע. והנה על הלווה ראוי לחמול כי הצורך דחקו והביאו ללות. ובא ע"ה ללמד על מה שאז"ל כל אדם יהי בעיניך כלסטים (דרך ארץ פ"ה) על כן אין לבטוח בזה האיש אשר לא ידעת לערוב לו ערובה. ובעד נכריה חבלהו. וכי ערב בעד נכריה לקח חבלהו ר"ל אפ' מיתרי אהלו תקח ולא תחוס עליו כי זה פשע גדול מן הראשון כי בטח באשה נכריה. ולמדנו ע"ה כי יפשע הבוטח באשה מן הבוטח באיש כי יותר מצאו האמונה והמוסר באנשים. ונסמך הענין הזה לאשר אמר למעלה וכלי יקר שפתי דעת כי אין שפתי דעת למי שמוזל בדבורו לערוב בעד זר ונכריה ובוטח בהם שלא יקרהו עון בדבר; יו. ערב לאיש לחם שקר (" ואחר ימלא פיהו חצץ. בא לגנות התאווה ואמר כי הנמשך לתאותו ולא יביט בשעת התאווה לאחריתה ויערב לו לחם גול וחמס אע"פ שידוע כי אחרי אכלו ימלא פיהו חול וחצץ אשר יגרס שיניו והוא משל על העונש. והנה הגיד גודל סכלות בני אדם איך חוטאים בני אדם לבקש הנאה והם יודעים כי בשלה הצער הגדול להם באחרית. וזה מדרכי חשבון האדם עם נפשו כמו שאז"ל הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה (אבות ב' א'). והנה מפני העונש העתיד כי התאווה גוברת ועוצמת עיניו מזה על כן למד שלמה ע"ה על המשל הזה כדי שיחשוב אדם על דרך משל ישיב אל לבו אולי ימלא פיהו חצץ ולא יפרד משם אחרי אכלו לחם שקר הלא יחדל אף כי יש לו להמנע מפני הפרענות המר העתיד לבוא על החטא. ויתכן כי המקרא העליון כפתח לדבר זה. כי מפני שבא לדבר על סכלות רב בני אדם שחוטאים להנאה אע"פ שידעים עונשם העתיד פתח ואמר לקח בגדו כי ערב זר כלומר אין לחמול על מי שפושע פשיעה רבה כזאת לבטוח על אשר לא ידעוהו. והנה כתרי בני אדם יגולו ויחמסו להנאה אע"פ שידעים עונשם העצום ואם על זה לא ישיגחו מפני יצרם הרע למה יבטח זה שיחושד לרעה וישמרו לו ברית. וכענין מה שאמר במקרא הזה על התאוות דבר למעלה על העצלה

ואמר מחורף עצל לא יחרוש. כי העצל בוחר במנוחה והיא גורמת הצער הגדול הזה: ית. **מחשבות בעצה תכון** ובתחבולות עשה מלחמה. נכון הדבר שיחשוב האדם במעשיהו לפני הפועל ושיעוץ על מחשבתו עם אחרים ואז תכין מחשבתו ותכשר ותצלח לפועל. אמנם לא יסמוך על הענין בלא הקדמת מחשבות לבו כאשר או"ל שיתין מלכין יהון לך ומלכא דנפשך לא תשובק ("). כי האדם יטרח לחשוב במחשבה במעשיו יותר מאשר יטרחו אחרים לחקור עליהם. אמנם יבחן מחשבתו בעצת אחרים כי השגת שכל האדם קצרה ואולי ישגה ונעלם ממנו דבר ומה שגה יבינו לו ויחכם. עוד לחשוב בענין ההוא גם פעמים רבות חפצו במעשים יעצם עיני שכלו ויודיעוהו בהועצו עמהם. ובתחבולות עשה מלחמה. המלחמה צריכה מחשבה ועצה ותחבולות לראות הנולד ולחשוב אם יערימו סוד האויבים על דרך כזאת וכזאת נתחכם להם על דרך זאת ונקדים עניינים וצדדין ונכין לנו הדרך מעתה. שתהיה היכולת בידינו בעת ההיא להתחכם להם בדרך זאת על כן לא תעשה מלחמה בלתי בהיות אתך גבונים יודעי תחבולות: יט. גולה סוד הולך רכיל ("). הנה אמר במקום אחר הולך רכיל מגלה סוד ("א י"ג) ר"ל כי מי שהולך רכיל אל תבטיח לו סודך כי אחרי אשר לא ישמור לשונו מן הרכילות לא ישמרנו מחשוף סודך. ועתה יאמר כי מי שהוא גולה סוד אל תדבר לפניו באשמת העם ומומי בני אדם ואל תאמר כי אע"פ שהוא גולה סוד מפני שידמה בנפשו שאין נזק לאיש בגילוי אבל מן הרכילות יזהר כי הזהירה התורה עליו שנ' לא תלך רכיל בעמך. לא כן הדבר כי אחרי אשר לא ימשול בנפשו מחשוף הסוד לא ימשול ברוחו מלכת רכיל. ולפתה שפתיו לא תתערב. לא תשתתף ולא תתערב למי שהוא פותה בשפתים שאינו מדקדק בדבריו ולא יקדים להם מחשבה לצרוף כבוד סיגידם כי האיש ההוא אחרי אשר לשונו משולח לכל העולה על רוחו גם סוד יגלה גם רכיל ילך והרבה נזקים יגיעו מחברתו: כ. **מקלל אביו ואמו ידעך נרו**. כבר נאמר כי נר מצוה ותורה אור (י' כ"ג) כי המצוה תגן על בעליה מן הצרה כאשר באור הנר יהיה האדם שמור מן המכשולים. אמנם העבירה תכבה המצוה כאשר או"ל (סוטה כ"א) על כן אמר כי המקלל אביו ואמו ידעך נרו והיא מצות כיבוד אב ואם. כי אם הרבה לכבדם לא תעמוד לו המצוה להצילו אחרי שיקלל

(19) המאמר הזה נמצא בא"ב דבן סירא ונראה כי הוא מדרש על הסוסק ששים המה מלכות ושמונים סלגשים וכו' אחת היא יונת (שה"ש ר' ח'). ופי' מלכות כמו: צא המלך בגבורה.

(20) עיין ש"ת ג', רכ"ה.

אותם בשגם מצות אחרות תכבה העבירה אף כי יכבה חטא קללת אביו ואמו את מצות כבודם ועוד ואז"ל יש מאכיל לאביו פסיוני וטורדו" מן העולם (קדושין ל"א). וענין ידעך נרו באשון חושך. בעת צרה לא תגן עליו מצוה שבידו כי העברה תכבה את הנר של מצוה כדרך מי שיקח נר בידו והגיע: לאשון חושך שהוא צריך לנר דועך: כא. נחלה מבהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך. הנה כי גזול אביו ואמו (כ"ח כ"ד) ויבער ויכסל בזה מפני שהוא אומר למי הם עמלים ומחסרים את נפשם מטובה הלא בעבורי והשנית כי הוא מקוה שינחל את כל אשר להם באחריתו הנה או ימחה את עון הגזלה כי יש חקוה לגולה בהשבה כמש"נ והשיב את הגזלה (ויקרא ה' ט') ע"כ א' נחלה מבוהלת בראשונה. ביאור הענין כשהבן מקדים לרשת בחיי אביו אחריתו לא תבורך גם כאשר תפול הנחלה לפניו כמשפט לא תבורך נחלתו תחת אשר הקדים לרשת בלא עתה. מבוהלת מוקדמת מל' ויבהל את תמרזקיה (אסתר ב' ט'): כב. אל תאמר אשלמה רע וגו'. אם הזיק לך אדם אל תאמר אנקם ממנו בעבור שייראו בנ"א בהזיקני אל תאמר כן כ"א אשם אשם חבירך לא הותר לך לחטוא למען זאת. לבד אם הזיק לך בגזק שנתחייב לך לשלם בב"ד ישלם לך על פי המשפט. ואשר אתה יגור פן תהיה בך יד הבריות בראותם כי לא תקח נקמתך מהם קוה ליי' ויושיע לך כי אחרי אשר תחדל לינקם מיראת השי"ת קוה אליו ויושיע לך: כג. תועבת יי' אבן ואבן וגו' נסמך לענין שא' אל תאמר אשלמה רע ואמ' תועבת יי' אבן ואבן גדולה וקטנה. ע"כ אם גזל אדם מידך לא תאבד אמונתך כדי להשתלם ממנו ולא יהיה לך אבן גדולה לקחת בה ממנו וקטנה למכור בה אליו או למכור לאוהבך בגדולה ולשונאך ולאשר הרע לך בקטנה כי העול והגניבה תועבת יי' ואז"ל אל תכנס לחצר חבירך ליטול את שלך שלא ברשות שמא תראה אליו כגנב אלא שביר את שיניו ואמור לו שלי אני נוטל (כ"ק פ"ו ע"ב): כד. מיי' מצעדי גבר ואדם מה יבין דרכו. אחר שהזכיר למעלה שיקוה אל השם להצילו מכל מגורותיו ואמר קוה אל יי' וגו' יזהיר עתה ג"כ כשישליך האדם יהבו על השם ית' בהצלחת דרכיו וברכת מעשיו ואמר מיי' מצעדי גבר ואדם וגו' כי אם יצא לדרך או יפרש בים להשתכר בסחורה פעמים רבות יקראנו ההפסד תמורת השכר אשר ישבר עליו וכי ילך לבטח יפגיעוהו מקרים ותולדות על כן על בינתך אל תשען

רק שים כל תוחלתך אל השי"ת: כה. מוקש אדם ילע קדש" וואחר נדרים לבקר. נסמך לענין מה שא' ואדם מה יבין דרכו, כי לא יוכל איש להשמר ממוקשי הדרך והמכשולים רק ימסור נפשו אל השם. אכן המוקשים שהוא יכול להשמר מהם הלא המה מוקשי החטא. כי אם יצא אל הדרך ויסחר אל הארץ ויחפש דרכיו ויחקור ואם און בידך הרחיקהו כי מוקש אדם ילע קדש. אם יזכור כי מעל ונתנה מן הקדש ישוב עד השם ואת אשר חטא מן הקדש ישלם ויביא חומש ואשם. ואחר נדרים לבקר, יבקר ג"כ אם נדר נדר לשי"ת ומצא שפתיו ישמור ועשה. לא יאחר לשלמו כי הנדרים ג"כ הם מוקש אדם אם ידור ולא ישלם. ומן המוקשים האלה היכולת בידו להשמר ע"כ יירא לנפשו מן יכשילוהו וימצאהו העונש מדה כנגד מדה כי אם חלל נדרו ומעל בקדשין בחמדת ממון יאבד ממנו בענין רע. וכן אם יש עול בכפיו ישוב מן החמס אשר בכפיו. ועיקר כוונת המקרא להזהיר שיחפש האדם דרכו וכן יתכן שנדר האדם נדר ולא זכרו ע"כ יבקר אחר נדרו. וכן בא להודיע כי השי"ת מודד מדה כנגד מדה כמו שפירשנו וכן יורה המקרא הבא אחר זה: כו. מזרה רשעים מלך חכם. גם במלכי בשר ודם ימצא כי מלך חכם יגלגל על הרשעים האופן כאשר גלגל אותו גם על אחרים ר"ל כי ישיב להם גמול מדה כנגד מדה. והכוונה בזה לאמר אם ככה יעשה מלך בשר ודם כאשר יחכם ויאבה הישר עאכ"ו יוצר הכל ברוך הוא יורה רשעים וישב עליהם מדה כנגד מדה. ונסמך הענין הזה לענין המקרא של מעלה כמו שביארנו: כז. נר י"י נשמת אדם" כאשר הנר סבה שיראה האדם מה בבית כן הנשמה סבת השגחת השי"ת באדם לבחון לבו ולחקור לבו וכליותיו כי נשמת אדם מן העליונים" על כן יש לאדם למשול במעשיו גם במחשבותיו וראוי להענש כי יחטא ואשם יותר משארי בעלי חיים. חופש כל חדרי בטן. בנר הזה והוא נשמת אדם חופש כל חדרי בטן האדם ומחשבותיו ר"ל כי בסבת הנשמה שהיא עליונה ומן העליונים משגיח עליהם לפקוד ולענוש ולשלם שכר. ויתכן נר י"י נר השלוח מאת השם כדרך ונר אלהים טרם יכבה (ש"א ג' ג') אשר פירושו נר אשר צוה עליו השם ית' לערוך אותו וכן הררי אל (תהלים ל"ז ז') הרים שיצר. וביאור הענין כי נשמת אדם הוא נר השם בתוך הגוף והוא בתוכו כמאור העליון בעולם ועל כן חופש

(22) עין שי"ת ג', ע"ד.

(23) עין כל זה בכד הקמח ערך אבל ג' ופ' משלי ס"ו י"א.

(24) הלשון הזה תמצא בש"ת ב', י"ז.

השם כל חדרי בטן כי יפקד האדם על מחשבותיו אחרי אשר ניתנה שם הנשמה הנכבדת להאיר ולהשכיל: כה. חסד ואמת יצרו מלך וסעד וגו' כאשר יעשה חסד עם אנשיו גם ינחה אותם בדרך אמת כי ישמור אותם מן העול וישפוטם משפט אמת וצדק יצמחו החסד והאמת מכל אויביו ותומה יהיו עליו. וסעד בחסד כסאו. גמילות חסדים מן הדברים שאין להם שיעור כאשר או"ל (פאה א' א') ע"כ אמר כי לפי רוב החסד שעשה תמשך מלכותו לזרעו אחריו כי הנחלת מלכותו לזרעו יקרא כסאו. וכן כתיב על כסא דוד ועל ממלכתו (ישעי' ט' ו'). ונאמר ובניתי לדור ודור כסאך סלה (תהלים פ"ט ה'). וכן מצאנו כי תמשך מלכות המלך לזרעו לפי החסד שנאמר ואכרתה להם ברית שלום חסדי דוד הנאמנים (ישעי' נ"ה ג'): כט. תפארת בחורים כחם והדר זקנים שיבה. את הכל עשה יפה בעתו כי תפארת בחורים להראות בהם הכח כי הכח ראוי להראות באדם זמן הבחורות כאשר או"ל בן שלשים לכח (אבות ה') והדר זקנים שיבה. הדר הזקנה בלובן השערות אע"פ שהוא מורה על יובש הליחות והתשת הכח. ועיקר כוונת המקרא הזה לענין הבא אזריו כי הוא כהקדמה אליו: לו. חבורת פצע תמרוק ברע ומכות חדרי בטן. הנה הכח נאה לבחורים והשיבה לזקנים וכן נאה ויפה היסורין והחבורות לאדם רע. ע"כ אין לנוד לו ולהצטער על יסורין הבאין עליו. כי חבורות פצע תקון וקשוט באדם רע כמו מיני הקשוט שנאים לאשה. תמרוק. מלשון ונתון תמרוקיהן (אסתר ב' ז') ויש לפרש תמרוק ברע כי הם ממרקין הרע ומכפרין העון.

כא.

א. פלגי מים לב מלך ביד י"י (מפני שהרבים תלוין במלך ונתן לו השם כח להמית ולהחיות להרע ולהיטיב שומר השם את לבו שלא יטה רע לעשות גזרת השם ית' על כן ראוי שתהיה מגמת פני הלבבות ליראה את השם ולא ליראת חמת המלך. ומהשם יבקש רחמים ואליו יצפה וישא עיניו כי הוא המטה לב המלך לכל אשר יחפוץ כאשר יטה אדם פלגי מים לכל מקום שיצטרך להטותם: ב. כל דרך איש ישר בעיניו ותוכן לבות י"י (מדות האדם וטבעו ישרים בעיניו ולא יכיר בסלף עניינם ועיוותם על כן קשה מאד הדבר

(1) עין פירוש ר"י על אבות ב', ג' ו' ו' וע' משלי י"ג כ"ו.

(2) ע"פ הפס' ותוכן לבות ד' בס' חריף לר' יונה ריש ט' אין עומדין.

שיתקן האדם טבעיו ומדותיו. ותוכן לבות יי' אמנם השי"ת עוזר האדם ומתקן מדות לבו ומיישר תולדתו ומעיר את רוחו להרגיש בחסרונו ובסלף מדותיו כאשר יטון האדם את לבו לדרוש האמת וללכת אחרי השם כי השם יראה ללב וכן כתיב כי לבבות דורש יי' וכל יצר מחשבות מבין (ד"ה א' כ"ח ט') ונאמר תאות ענוים שמעת יי' (תהלים י' י"ז) ואז"ל בא לטהר מסייעין ליה (שבת ק"ד). ותוכן לשון תקון. וכן דרכי יכונו (תהלים קי"ט ה') ונסמך מקרא הזה לענין אשר למעלה כי אע"פ שנתן השם ביד האדם בחירת המעשה כמו שכתוב ראה נתתי לפניך היום וגו' (דברים ל' ט"ו) אכן מטה לב המלך לכל אשר יחפוץ וכן מחליף הטבעים הרעים ומתקן הלבבות כאשר יכון אדם לבו ללכת אחרי השי"ת ולעבדו: ג. עושה צדקה ומשפט נבחר ליי' מזבח. נסמך המקרא הזה לענין העליה כי כאשר יכון האדם לבו לפעולות האלה והם צדקה ומשפט ירצה השם את האיש ההוא ויעזרנו להכין לבו ומדת הצדק אהבת הטוב ומדת משפט אהבת האמת. ובאלה יתרצה האדם אל השם ית' וכ"כ במה אקדם וכו'. הגיד לך אדם. מה טוב וגו' (מיכה ו' ו'): ד. רוב עינים ורחב לב' ניר רשעים חטאת. כמו חטאת וכמוהו שמש ירח (חבקוק ג' י"א). וביאור הענין כי הגאווה ניר הרשעים כי ממנו יפרו וירבו עונותם כאשר תפרה ותגוב התבואה בסבת הניר כי בגאותם וגאונם ירדפו עניי ארץ כמו שכתוב בגאות רשע ידלק עני (תהלים י' ג') ויכניעו תחתיה הטובים מהם ויתנו חתיתם בארץ החיים ואז"ל כי הנותנים חתיתיהם בארץ החיים יורדים לגיהנם וגדונין שם לדורות' (ר"ה י"ז א'). וידברו לשה"ר וישכחו את השי"ת שנ' ורם לבבך ושכחת (דברים ח' י"ד). ומלבד שהגאווה סבה לעבירות העצומות עצם הגאווה היא חטאת כי בעליה נתעב לפני השם שנאמר תועבת יי' כל גבה לב (משלי ט"ז ח'). והנה מצאנו כי הכנת הלב לחשובה נמשלה לניר שנאמר נירו לכם ניר (ירמי' ד' ג') וגו': ה. מחשבות חרוץ אך למותר. אין המהירות מדין החריצות והזריזות אבל מחשבות הזורץ שיקדים המחשבה והמתן למעשה הוא מעיקר הזריזות. ואע"פ שבטל מקצת שעותיו לחשוב מחשבות לעולם ימצא מותר במדה הזאת. וכל אץ אך למחסור. כי ישיגיהו המקרה במעשה וכעין שא' מחברי המוסר כי פרי כל המהירות חרטה': ו. פועל אוצרות

(3) עיין שי"ת א', כ"ז וביאור משלי ד', כ"ה.

(4) עיין שי"ת ג', קס"ב.

(5) עיין מבחר הפנינים ס' ח"ע (פ' מ"ג).

בלשון שקר חבל נדף מבקשי מות⁶). הנה האוצרות כמוץ אשר תדפנו רוח כי מקרה קל יאבדם. הנה כי לא יועילו לבעליהם אבל ישחיתוהו ויאבדותו והאוצרות מבקשים מותו ורודפים מפלתו כמש"כ כי אבן מקיר תזעק (חבקוק ב' י"א): ו. שד רשעים יגורם כי מאנו וגו'. בשקל תסוכני בבטן אמי (תהלים קל"ט י"ג) כי אין דרך הרי"ש לקבל הדגשות והוא הענין מגוררות במגרה. ובאור הענין מלבד עונש הרשעים בעת שיגזלו ויחמסו יכריחם שודם כאשר יביאום עד האלהים ולא ישמעו לגשת אל המשפט כי יכפל עונם לכפלים כאשר יעזו פניהם לפנות עורף אל השופט. ויתכן לפרש כי הענין מדבר על כת עריצים ובעלי הגאווה אשר אם להם דבר עם אדם בכל עסק דיני ממונות ולא ישמעו לגשת אליו אל המשפט ולא יעשו בלתי כפי ראות עיניהם. והנה אין אדם רואה חובה לעצמו כאשר או"ל (שבת קי"ט) ע"כ תשאר המכשלה תחת ידם. והשנית כי יהיה הדין בדבריו במקרה ענש יענש כאשר מאן לבא במשפט. גם יש לפרש יגרם יגור עמהם כמו לא יגורך רע (תהלים ה' ה') לא יגור עמך איש רע. וביאור הענין שוד רשעים יגור עמהם ואם אין בידם לא ירחיקוהו כי מאנו לעשות משפט. אך לפי הפי' הזה אין כל חדש בענין המקרא: ת. הפכפך דרך איש וזר וזך ישר פעלו. ענין דרך איש מדות האדם וטבעו כאשר הקדמנו בכמה מקומות כי לשון דרך יבא על המדות. ובאור הענין טבע האדם ומדותיו הפכפך ונכרי כי אע"פ שהמדות הרעות נמצאות בו הלא נכריות נחשבו לו כי יראם בזולתו ויגעל אותם ויקוץ בהם כי הנפש החכמה אינה מקרבת המדות הרעות והנה יהיו לה לזכות אע"פ שיראה אותם האדם תמיד כל היום בו ובעצמו אך התאוה גוברת על האדם ואיננו רואה גנות המדות הרעות בעצמו. והנה על זה גדול עונו כי יסתכל ויראה גנות המדות הרעות באחרים והוא לא יקח מהם מוסר לנפשו. וזך ישר פעלו⁷. וזך הדרך והמדות ישר פעלו. והכונה בזה כי יש על האדם להשתדל ולשום לבו בתקון מדותיו וזכות לבו כי אז ישיג לכל התועלות כי יגיע למעלת המדות ומעלת הפעולות כי אחרי היות המדות מנהיגות הפעולות ואע"פ שפי' כי המדות הרעות זכות אצל בעליהן כי יראה אותם בזולתו אבל הרשעים הגמורים שהרגילו נפשם בעבירות ובפועל החמס ונטו במעשיהם אחרי השקר והאון והתרמית כבר טח מראות עיני נפשם החכמה ויערבו להם המדות הרעות. וינאצון בטובות כאשר כ' אנשי דמים ישנאו תם

(6) עיין ש"ת ג', כ"ד.

(7) עיין ש"ת א', ל"א.

(כ"ט י') ונאמר ותועבת רשע ישר דרך (כ"ט כ"ז) : ט. טוב לשבת על פנת גג וגר. ביאר הענין ובית חבר אע"פ שיהיו בביתו חברים רבים וטובים חברת אשה הרעה תשכיח ותשבית כל נועם חברתם וימאן להתנחם בהם מריב לשונה ותוגת חברתה : י. נפש רשע אותה רע לא יחזן בעיניו רעהו⁽⁸⁾. הנה דבר על ענין מדת רוב בני אדם כי הוא הפכפך וזר ודבר על אשת מדינים כי כבדה מאוד ועתה על מדת הרשע כי יתן מחשבתו לכסוף ולהתאות רע כי אמנם יותר בנ"א הבינוניים גם כי ירעו לבכם ולא ידאגו לצרת חבריהם אך לא יתנו מחשבתם ולא ישלחו רעיון לבם להתאות לרע⁽⁹⁾. לא יחזן בעיניו רעהו. אע"פ שיראה כאוהב את תבירו לא ירחם עליו לעולם ולא יחזן אותו בבוא אליו רעה. ואע"פ שיתכן שהוא מבקש טובתו להנאת עצמו מפני שנעזר בחברתו ויטבן בה רימצא בה תועלת אבל מצד התמיכה לא יחזן עליו ביום אידו : יא. בענש לץ יחכם פתו. ענינו כענין לץ תכה ופתי יערים (י"ט כ"ה) וכבר פירשנו. ובתשכיל לחכם וגר כאשר תשכיל לחכם⁽¹⁰⁾ ומה שנה במעשיו תבין לו וישמור הדעת והיא בלבו ולא ישכחה כי הרת אותה לעולם על לוח לבו מפני שנכשל ושנה בדבר וכאשר אזיל א"א עומד על דבר תורה אלא א"כ נכשל בה (גיטין מ"ג). ובמדת הנבון אמר למעלה והוכיח לנבון יבין דעת (שם) כי יבין להזהר בדברים אחרים מתוך תוכחתך כאשר פ' : יב. משכיל צדיק לבית רשע⁽¹¹⁾. רבים יחשבו כי הצדיק לא יבין מדות הרשע ותואנותיו וטבעיו מפני שהם בהפך מטבע הצדיק ולא כן הדבר אבל משכיל צדיק לבית רשע ומתבונן בדרכי תרמיתן וזומת לבו וסוף כונתו ואזיל שמא יאמרו הרמאין אין ת"ח בקיאיז במעשה ידינו (ב"ב פ"ט.). מסלף רשעים לרע. ר"ל מפני שהצדיק משכיל לסוף כונת הרשעים ומכיר את טבעם מסלף ומטה אותם ומכריעם וזן אותם לכף חובה במעשיהם ודבריהם כי אין לדון את האדם לכף זכות רק בהיות רב מעשיו ושרש כונותיו על דרך הטוב : יג. אטם אזנו מזעקת דל⁽¹²⁾ גם הוא יקרא ולא יענה. מדה כנגד מדה כי זה עני ולא ענהו גם הוא יקרא ולא יענה. ע"כ לא יאמץ אדם את לבבו מתת לעני כי ישאל ממנו אע"פ ששור ונתן לכמה

(8) עיין פירושו בש"ת א', ל"א.

(9) M. H. אבל זה הרשע לא יחזן בעיניו רעהו ר"ל אע"פ.

(10) M. H. כאשר תשכיל לחכם שגגות שגג במעשיו...

(11) עיין ש"ת ג', ר"ח ופ' ר' יונה על אבות א', ו'.

(12) עיין לקמן פירוש פסוק כ"ז.

עניים: יד. מתן בסתר יכפה אף" ושוחד וגו'. האמנם כי לא יגדל עון האדם אם לא יחקור ולא ידרוש על העניים והאביונים כאשר יגדל עונו אם יחשוד מן העני כי יקרא אליו אכן ראוי לאדם לדרוף צדקה ולדרוש על צרכי העניים ולהשכיל אל הדלים ויקנה לנפשו שכר עצום ורב כי מתן בסתר יכפה אף. שאם יחטא אדם זכות מתן בסתר יכפה אף. ושוחד בחיק חמה עזה. גם בעת צרת האדם אחר שנגזרה עליו גזרה מפני חטאותיו יכפה שוחד בחיק והוא הצדקה בסתר ויקרא על דרך משל הצדקה אשר יתן בעת צרתו שוחד כי השוחד ינתן בעת הפחד והצרה לפדות נפשו ממנו. גם לשון חמה עזה יורה על הענין שפירשנו. כי החמה יותר מן האף. אף כי בהזכירו חמה עזה יוכיח על הענין כי על עת שנגזרה עליו גזרה ידבר וטעם הסתר והחיק כי לא יבוש העני ולא יחזירו פניו וגם הנותן לא יתפאר במתן ולא יעשה להתגדל כ"א לעבודת השי"ת ואז"ל כי הצדקה המעולה המצלת מן המות היא שאין העני יודע ממנו נטלה ואין הנותן יודע למי נותנה (ב"ב י' ע"ב): סו. שמחה לצדיק עשות משפט" ומחתה לפועלי און. הנה חובה עלינו לעבוד את השי"ת בשמחה כאשר כתוב תחת אשר לא עבדת את יי' אלקיך (דברים כ"ח מ"ז) וגו' ונאמר עבדו את יי' בשמחה (תהלים ק' ב') והצדיק ישמח כאשר זולתו עובדים את השי"ת ומרחיקים און ועושים משפט כי מדת הצדק להאנח אם עשק רש וגזל משפט יראה במדינה וישמח בעשות העם משפט וירדפם צדק ואמת. ומדת השמחה התעורר הלב והתפשט את הרוח על מצוא חפצו והיא יותר מן הגילה והמשוש כאשר יוכיחו הכתובים. ומחתה לפועלי און. עשות משפט יראה ופחד לפועלי און. כי בראותם שישפטו בעיר על הגזל והחמס ייראו לנפשם מן החמס אשר בכפיהם יענשו על שנאת המשפט אשר שנאו ואשר יבחרו כי לא יוכיחו בעיר ולא ישפטו על כל און ועמל וכענין שכ' ותעשו הרע בעיני ובאשר לא חפצתי בחרתם (ישעי' ס"ה י"ב) הנה כי ענש על הבחירה מלבד עונש המעשה: סו. אדם טועה מדרך השכל" בקהל רפאים ינות. הוא נמשך אחרי התאוה וימרה בגללה את פי הנפש החכמה. בקהל וגו'. לא נאוו עמדו בין החיים אבל ראוי ויפה לנוח בין המתים וישבו ד' יסודותיו אל שרשם. כי הכוונה ביצירת האדם שתמשול הנפש החכמה בתאוה ותעבוד את הבורא ית' בזאת כי המדה

(1) עיין פירוש ט"ז י"א וכ' ר.

(14) שם הגירסא: שמצלתו ממתה משונה.

(15) בענין אחר נדרש בש"ת ד', י"ב וצ"ח פ' ר' בחי ריש פרשת נשא.

(16) עיין ש"ת א', י.

הוא יקנה אותה מדרך יראת השם והיראה היא הכבוד ונא' כל הנק' בשמי וגו' (שם מ"ג ז') והעושה בהפך זה שעוזב דברי השכל עזיבה גמורה ונמשך אחרי הפכו והוא השקר הנה עשה ההפך הכונה ביצירתו. ע"כ אין הרכבת יסודותיו ראויה לו רק שישוב העפר אל הארץ כשהיה. ובא הענין הזה על מה שא' ומחתה לפועלי און כי הם יראים השם מן המשפט ושונאים אותו ונמצאו שונאים האמת ואותבים השקר. והנה אלה הם תועים מדרך הנפש המשכלת טעות גמירה כי השקר הפך האמת והאמת הוא השכל והחכמה. אבל מי שעומד ועובד ע"ז שהוא נמשך בה אחרי התאוה יתכן כי עוד רבות בדרכיו שנמשך בהם אחרי השכל ובא הענין להראות עצם הפסד האון וכח ענשו; יו. איש מחסור אהב שמחה. מי שאוהב שמחה איש מחסור. כי אם עשיר הוא יגיעהו ודריש והמחסור מן המדה ההיא. וענין אוהב שמחה כענין שנאמר והנה ששון ושמחה הרוג בקר ושחוט צאן (שם כ"ב י"ג) וכתוב לשחוק עושים להם (קהלת י' י"ט). ולפי שדבר למעלה בשבח שמחת הצדיק בעבודת השי"ת למד עתה על גנות השמחה בתענוגים וגנה אותה מפאת ענין העולם ואמר כי תביא בעליה אל החסרון ואולם גם מטעמים אחרים יש לגנותה כי הנה בעליה עושים את העולם הזה עיקר כאשר ישמח בהבליו וגם נמשך אחרי החומר אשר בו בבקשת התענוגים. והשנית כי לפי השמחה בו ירבה עצבו בעזיבתו. וגם יתכן שיאבד בענין רע ולפי רבות השמחה בראשן ירבה יגונו באחרונה. והשלישית כי תורה על סכלותו כי ישמח בדבר כלה כמו שנאמר ולשמחה מה זו עושה (שם ב' ב') ואמר איוב אם אשמח כי רב חילי (איוב ל"א כ"ה). אוהב יין ושמן. הנמשך אחרי היין ותענוגי המאכלים לא יגיע אל העושר כי הוא מרגיל איבריו אל המנוחה ויגיע מזה לראות מנוחה כי טוב ולברוח מן הטורח והעמל וכאשר יעתק אל מדת העצלה יטבע במצולת העוני כי היא מרוששת בעליה כמש"כ ובא כמהלך ראשו (י' י"א). ית. כפר לצדיק רשע ותחת ישרים בוגד. והרע הפך הצדיק והבוגד הפך הישר כאשר הוכרנו בהרבה מקומות וכאשר גזרה נגזרת על הצדיק והישר בתת כפר נפשם איש אחר כענין שנאמר ותן אדם תחתיו (ישעי' מ"ג ד') נתתי כפרך מצרים יתן כפרם אדם שהוא הפסד; יט. טוב שבת בארץ מדבר מאשת מדיני'. ולמעלה כתיב טוב שבת על פנת גג (כ"א ט') ולא אמר בארץ מדבר לפי שהוא מדבר על איש רעים שהחברים מרחיבים דעתו כמו שמוכיח סוף הפסוק מאשת מדינים ובית חבר; כ. אוצר נחמד ושמן בנה חכם וכסיל אדם יבלענו. דרך העשירים הפקחים לאצור

אוצר כסף זהב ואוצר שמן והיה להם הכסף והזהב לאוצר כמוס ומכמן והשמן כעין אוצר כי הוא אתם בבית וכעין סחורה כי יקנוהו בזול וימכרוהו ביוקר וגם הנזכר בדבריהם ד"ל עתיר משח עתיר כמס זהו בעל שמעות (כ"ב קמ"ב:) עוד או"ל לעולם ישלש אדם מעותיו שליש בקרקע שליש בסחורה שליש תחת ידו (כ"ט י"ט). עוד יתכן לפרש כי בא להודיע כי בצל החכמה בצל הכסף כי החכם כאשר יתעסק לעשות חיל יצליח ואו"ל העוסק בתורה נכסיו מצליחים (עין י"ט ב') שנאמר כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל (יהושע א' ח'). וכסיל אדם יבעלנו. כאשר יניחנו לבן הכסיל יבלענו כי ימשך אחר השמחה והתענוגים ויכלה אוצר אביו אשר קבצו בחכמה ויקראנו כסיל אדם כי המשחית ממנו הוא כסיל בעיני כל וכל המון העם שוין ומודים בדבר הזה. או יקראנו כסיל אדם מפני שהוא נמשך אחרי החומר ויסוד אדמת עפר אשר בו ברדפו אחרי תענוגים"). והנה יבא להשמיענו כי יש על האדם לשום עמל נפשו ומחשבתו לייסר בנו ולהורישו חכמה. כי אם יורישנו העושר והוא אויל הנה לא יורישנו מאומה כי הוא יבלע אוצרותיו באולתו. ואמרו במוסרים") לא הנחילו האבות את הבנים דבר שהוא חשוב מן החכמה כי האדם קונה הון בחכמה ומאבדו באולתו. והנה דבר למעלה בענין האשה הרעה על כן בא המקרא הזה אחרי שהוא מדבר בענין הבן הכסיל ולהזהיר שיתרחק אדם כפי כחו מקנין האשה הרעה ושיוכיח את בנו וילמדוהו חכמה ועל דרך הסדר שכתוב במקום אחר הוות לאביו בן כסיל ודלף טורד מדיני אשה (י"ט י"ג): כא. רודף צדקה וחסד ימצא חיים וצדקה וכבוד נסמך המקרא הזה לענין של מעלה להודיע על מה יטרה החכם לאצור אוצרות בעולם על כן סמך לו הענין הזה כי כוונת עמל החכם באוצרותיו לרדוף צדקה וחסד. ימצא חיים. ענין הצדקה זכות מלשון וענתה בי צדקתי ביום מחר (בראשית ל' י"ג). ויחשבה לו לצדקה (שם ק"ו ר') כי מלבד החיים והכבוד פירות הצדקה והחסד ולא תחסר כל הזכות מפני הפירות וכענין לטוב לנו כל הימים וכתוב אחריו וצדקה תהיה לנו לפני י"י אלהינו") (דברים ר' כ"ה). כ"ב עיר גבורים עלה חכם ויורד וגו' הנה הוזכר כי העושר בצל החכמה ואמר אוצר נחמר ושמן בונה חכם. ואחרי כן הוזכר כי

(17) עין ש"ת א' ל"א: ונקראו כסילים על רדיפת התענוגים.

(18) עין מבחר הפנינים מאמר כ"ב (שער א').

(19) עין ר' בחיי פ' שופטים ביאורו: שאם ירדוף אדם אחר מדת הדין הכלולה

מן הרחמים הנקראת חסד ה' ימצא צדק עליון שהוא חיי העולם הבא והו' ימצא חיים צדקה וכבוד ועין שבט מוסר פ' י"ד סעיף כ"ב.

המעשים לבעל החכמה כי על כן סמך לו רודף צדקה וחסד ועתה יודיע כי הגבורה לחכמה (" כענין שכתוב אני בינה לי גבורה (ח' י"ד) : כג. שומר פיו ולשונו שומר מצוות נפשו. ג"כ נסמך לענין החכם כי עוד עמו גבורה עצומה מן הגבורה הנזכרת למעלה כי החכם מושל בתאוותיו וכתב ומושל ברוחו מלוכד עיר (פ"ז ל"ב). ואמנם כי החכמה נותנת כח לנפשו למשול בתאוותיו כאשר כתב בענין החכמה לשמרך מאשה וזה (ד' ו' י') לשמרך מאשת רע (ו' כ"ד). וביאור הענין שומר פיו ולשונו שומר פיו מן המאכלים הרעים ("). כי זה מן המדרגות אשר במדה הפרישות שלא יאכל האדם זולתי לקיום נפשו ולא ימשך אחרי התענוגים. על כן יניח המותרות והמאכלים הרעים (" : כד. זד יהיר לץ שמו עושה וגו' לשון זד כולל אכזריות ושנאת תבריות והשמחה לאידם ודרישת רעתם. ויחיר (" הוא בעל הגאווה וביאור הענין ואיש אשר שתי המדות האלה בנפשו והם הזדון והזהירות לץ שמו. כי הלץ כולל אותם והוא בעל לשון הרע והמתלוצץ ולועג לבני אדם כי הוא הזדון הגמור כי יזיק בלשונו לחבריו ויכלימם ויחרישם ויפחית כבודם ולא לריח והנאה והוא רע ומוזק לריח ממון. וגם תשתתף עם ההירות והגאווה יתכן לתת דופי בחביריו לבלתי היות יתרון לאיש עליו. גם בגודל גאווה יפגום ויפחית המעלות ואיננו רואה בנפשו אחד מן הפגמים. ואילו השגיח על פגמיו נכלם היה בהיות בו ולועג לזולתו ואדיל כי בעל לשון הרע דומה לנחש שהוא מוזק ואין לו הנאה (ירושלמי פאה א' א') הוא רע מן הארי הודרס והאוכל ומן הזאב שטורף ואוכל ויש להם הנאה. והזכירו על זה שכתוב ואין יתרון לבעל הלשון. עושה בעברת זדון ואיש אשר אלה לו אל תדמה בנפשו כי עון הלשון בלבד עמו אך לא יחטא בפועל. לא כן הדבר אבל עושה עם חביריו בעברת זדון כי עת שיכעוס על אדם יזיקהו ויעשה עמו בעברת זדון כי אין כעס כמו כעס בעל הלשון. וגם ידוע כי בעל הגאווה תגדיל הכעס אף כי מי שנמצאות בו שתי המדות האלה הגאווה והזדון כי יזיק בכעסו עד להשחית. ונסמך הענין לענין של מעלה כי דבר על מדת החכם שהוא שומר פיו ולשונו על כן דבר אחרי כן על בעל לשון הרע. כה. תאות עצל תמיתנו (" כי מאנו

(20) עי' ביאור פ"א לר' יונה ד', א'.

(21) גם הרמב"ם ז"ל פירשו כן הלכות דעות ד', פ"ו וכן ר' יוסף קמחי בס' חזקת דף כ"ט : שומר פיו ממאכלים קשים המזיקים לאדם ולשונו מדבר שלא יכשל.

(22) בענין הזה מביא ר' יונה ביסוד התשובה שלו מאמר ר' אברהם בן יוד : הגדר הגדול והמעולה מניעת המאכלות.

(23) עיין ש"ת ג', ר"ו וביאור אבות לר' יונה ג', ב'.

(24) עיין ביאור אבות א', י'.

ידיו לעשות. העצל בוחר בעצלה מאהבת המנוחה ועצלה מביאה עד תכלית הצער כי תמיתנו תאותו לפי שהוא אינו יכול למלאות תאותו לעולם. כי מאנו ידיו לעשות. כאשר תגבר תאותו בדבר ויבקש לסרוח ולעשות מלאכה כדי שישגי אל הדבר שיתאוה אליו הנה ידיו ממאנות לעשות כי הרגיל איבריו אל העצלה והמנוחה וההרגל שלטון עליהם וכאלו ימאנו ידיו במה שהוא חפץ על דרך מה שכתוב בענין הזרירות ותעש בחפץ כפיה (ל"א י"ג) כי כאשר הורגלו האיברים לזרירות לא תכבד העבודה עליהם יראה כאילו החפץ נמצא בהם; כו. כל היום התאוה תאוה וצדיק וגו' אל תדמה בנפשך כי תאות העצל במקרה שאינו מצוי וכי הוא מיאש אל לבו מכל משאלותיו אחרי שהם רחוקים ממנו על כן לא יתמיד תאותו. לא כן הדבר אבל הוא מרבה להתאוות מיתר בני אדם וכל היום התאוה תאוה כי כפי התרחק יכולת האדם והשגתו התענוגים הגשמיים כן תרבה תאותו וכן תפרוץ וכאשר אויל אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו (כתובות ס"ב ע"ב). וצדיק יתן ולא יחשוד. למד דעת בדבר הזה בג' ענינים האחד בהזכירו הצדיק בענין ההפך מן העצל הנה ידענו כי אין הצדיק עצל למען לא יצטרך לבריות כענין שנ' יגיע כפיד וגו' (תהלים קכ"ח ב') וגו' ושונא מתנות יחיה (ס"ו כ"ו) ובענין השי"ת בעבודתו הוצרכה הזרירות האמתית כי זה כל האדם. והשנית כאשר שם ע"ה ענין וצדיק הפך מתאוות העצל הודיענו אע"פ שישגי אל התענוגים יניח דברי התאוה ויתן לצדקה וכן כתיב כל היום חונן ומלוה (תהלים ל"ז כ"ו) וכתוב טוב איש חונן ומלוה וגו' (שם ק"ב ה'). וביאור הענין כי הצדיק יצמצם ויסתפק במדה למען תת לעניים ולאביונים. והשלישית באמרו ולא יחשוד הודיענו כי אפילו נתן כמה פעמים ביום לא ימנע מן העני בעת שישאל ממנו לכלכלו ולפרנסו כאשר כתוב אוטם אזנו מוזקת דל וגו' (משלי כ"א י"ג) " : כה. עד כוברים יאבד. מי שדרכו להעיד על הכוב בספור דבריו כמו שכתוב ויפיה כזבים (י"ד ה') יאבד. וכבר הקדמנו " כי כת השקרים מן הכתות הנשחתות. ואיש שומע וגו'. הנה כתיב גוי אשר לא תשמע לשונו קרא אל ההבנה שמיעה מפני שאין ענין השמיעה שלם אם לא יבין מה שישמע. גם בזה יקרא מי שישמע האיש המבין הדברים שישמע על תכונתם ומדקדק ומכוין שיקח הדברים בלבו ויצפנם בלא תוספת ותסרון כי בזה שלם ענין השמיעה. ואמר ואיש שומע לנצח ידבר כי

(25) פסוק כ"ז נדרש בש"ת ד, ב.

(26) עיין ש"ת ג, קע"ח.

אע"פ שאין מדת רוב הדברים מדה טובה כמו שכתוב ברב דברים לא יחדל משע (י' י"ט) אכן המדקדק ומכוין מה ששומע לספר הדברים בלא תוספת ומגרעת לנצח ידבר כלומר אם יחפוץ ידבר כל היום. כי לא ילאה האדם מספור דבריו ולא יהיו לטורות. ואולם צריך שתהיה מתנאי ענין הבנתו הדברים שישמע הבנה בענין ההוא אם הם דברים ראויים לספרם. והנה מאשר ערך ענין איש שומע ושם אותו הפך מענין איש כוזב תבין כי עיקר פירושו כאשר כתבנו: כט. העז איש בפיו. נסמך הענין הזה למה שכתוב למעלה עד כוזבים ואמר כי איש רשע כאשר יעיד או יטעון דברי כזב יחזק פניו ויעז בפניו בדעת ובכונה למען יאמנו דבריו כי יפחד מן יבינו דרכיו ויכירו בפניו כי שקר ידבר ומרמה בפיו וכחשו בפניו יענה כי דרך האדם להכלם מדבר שקר על כן יעיו בפניו [יותר] למען לא יכירו בפניו כי בלשונו יכזב. וישר הוא יכין דרכו. לא יועיל עוז פניו לנגד האיש הישר כי לא יחדל בעבור עוז פניו שלא ירבה חקירותיו עד אשר לאמת יוציא משפט כי כבר יודע הישר מדת איש רשע כי יעיו פניו כאשר יטעון שקר או יעיד עליו כאלו הוא אמת ברור. גם יתכן שיכיר בפניו כי שקר ידבר כי מרב פחדו מן יענה כחשו בפניו יעיו פניו יותר מדרך מספרי האמת. ומזאת יבחן ויכיר הישר שלאמת השקר יתכוין. עתה שים לבך והתבונן כי סדר באלו המקראות הסדורים בזה כל המדות הרעות כי פתח בהם במה שאמר וז' יהיר לץ שמו והנה זה קורא לאלו השתי מדות בכלל לץ. כי הזדון כולל האכזריות ושנאת הבריות והכילות כי מדת ההטבה הפך מן הזדון והיהירות היא הגאווה והנה ד' מדות והנה הזדון והגאווה כוללת הקנאה כי הקנאה פעם תבא מן גאווה כי לא יחפוץ שתהיה מעלה ויתרון לאיש באהבתו השררה על הבריות ופעם תבוא מן הזדון משנאתו את הבריות ויקוף ביתרונם ומעלתם וכבודם. גם כוללות עוד הזדון והגאווה את מדת הכעס כי הזדון הפך הרצון על כן ישגה ויפירה ממנו הכעס. וזה ענין אמרו עושה בעברת זדון. וכן הגאווה משרש הכעס כי תשליל עבותי הסבל מן האדם כענין שכתוב גאותו וגאונו ועברתו (ישעי' ט"ז ו') הנה כי הלץ כולל הזדון והגאווה וכן כוללות שש מדות. ואחרי כן הזכיר העצלה והיא השביעית והפסיק במקרא ובה רשעים תועבה (כ"א כ"ז) מפני שהוא מדבר במדות הרשעים על כן דבר בגנותם והשנית מפני שהזכיר וצדיק יתן כי מעשה הצדיק רצויים ובה רשעים תועבה. אח"כ הזכיר מדת העזות ואמר העז איש רשע בפניו והיא השמינית והקדים אליה ענין עד כוזבים כי הכזב יביא האדם אל העזות מפני שהוא צריך אליו

מן יכירו ענין הכוב בפניו כאשר ביארנו ועל מדת החרטה שיתחרט האדם
מן המדות הנמצאות בתולדות רב בני אדם הלא טובה היא: ל. אין חכמה ואין
תבונה וגו'. הנה דבר למעלה במעלת החכמה והפסיק בענין המדות על ידי
הזכירו שומר פיו ולשונו כי הזכיר אחיכ על אודות הלשון ענין הלץ
ועתה שב על דבר החכם ומפני שאמר למעלה עיר גבורים עלה חכם אמר
עתה כי אין חכמה לגד יי והחכמה והתבונה והעצה אין כח בהן לבטל הגזרות
כענין שנאמר אם יי לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו (תהלים קכ"ח א') וענין
מה שאמר כי החכם יוריד עץ מבטחה ר"ל שמגלגלין הזכות והנצחון ע"י החכמה
וכן מתגלגלין אותו ע"י הגבורה והמלחמה כאשר יזכיר בפסוק הבא אחריו: לא
סוס מוכן ליום מלחמה ולי"י התשועה. נסמך לענין מה שהזכיר למעלה
כי אין חכמה לגד יי ועתה יאמר כי שקר הגבורה לתשועה כנגד הגזירה ואין
תשועה בלתי לי"י לבדו. וביאור ענין סוס מוכן ליום מלחמה כי חייבין בני
אדם להשמר לנפשותיהם ולהכין סוס וכלי זין ליום מלחמה והשי"ת יושיע
ויחזק את אשר יתן.

כב.

א. נבחר שם מעשר רב מכסף ומוזהב חן טוב. וזה הזכיר בשני
המקראות של מעלה כי אין החכמה והגבורה מועילין כנגד הגזרה ועתה הזכיר
מגרעת ענין העושר וכאילו אמר אין צ"ל כי אין העושר מועיל להציל בעליו
מן הגזירה כי היא השפלה כמעלות. כי החכמה יתרון וכח בגוש והגבורה
יתרון וכח בגוף ומעלת העושר הנה הוא חן ממנו ולא הגיע אליה לא בכוח
ולא בשכלו כאשר יזכיר במקרה הבא אחר זה. וכן מצינו שהזכיר חכ' מעלת
העושר אחרי החכמה והגבורה כי היא למטה מן הגבורה שנאמר אל יתהלל
חכם בחכמתו וגו' (ירמ' ט' כ"ב). וביאור הענין נבחר שם מעושר רב כי השם
הטוב יועיל לכל דבר מעושר רב כי העושר לא יציל בעליו מן הגזרה ולא
יועיל חן ביום עברה. ואם העושר ינחיל כבוד השם הטוב יגדל ממנו ויתר
יביטו אל בעליו בעין והודור. מכסף ומוזהב חן טוב. הזכיר יתרון השם על עושר
רב ויתרון חן על הכסף והזהב. כל אחד הזכיר אצל הדומה לו כי בעל עושר
רב יצא לו שם כי עושר רב יקרא בעל הגזלות והעפירות אשר עשור גלוי לכל
העם כאשר הזכיר בדברי חז"ל עתיר נכסין עתיר שומבי זה בעל הגזות (ב"ב
קמ"ה ע"ב) על כן אמר כי השם הטוב נבחר משם העושר ובעל הכסף והזהב